

ŞİƏLİK NECƏ YARANMIŞDIR?

Mehriban və bağışlayan

Allahın adı ilə

Şəhid Ayətullah Seyyid Məhəmmədbaqir Sədr

BİSMİLLAHİR-RƏHMANİR-RƏHİM
ŞİƏLİK İSLAMLA EYNİ ZAMANDA
YARANMIŞDIR...

Şiəlik, başqa sözlə şiə adlı ideoloji və əqidəti bir məktəbin yaranma tarixi həm keçmişdə, həm də müasir dövrdə tədqiqatçı alimlərin diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Onlardan hər biri bu məsələ barəsində müəyyən cəhətdən araşdırmalar aparmış və müxtəlif mühakimələr yürütmüşlər. Bəlkə də elm tarixində çox az məsələ tapmaq olar ki, ona bu şəkildə qərəzçilik mövqeyindən yanaşılınsın, son dərəcə əsassız fikirlər və mülahizələr söylənilməklə tədqiqatçılıq üslubuna xəyanət edilsin.

Şiə ideologiyası heç də tarixi məlum olmayan, unudulmuş bir məktəb deyildir ki, onun yaranması haqda bu qədər fikir ayrılığı və ixtilaf mövcud olsun. Şiələr özləri də məchul və naməlum bir millət deyildir ki, başqaları oturub onun üçün tarix yazsın, kökünü Əbdüllah ibni Səba kimi əfsanəvi bir şəxslə və ya Əli (əleyhissalam)-a qarşı məhəbbətdə ifrata varanlarla əlaqələndirsinlər və yaxud onu Misirdə Fatimilərin, İranda şiə məktəbini yayan Səfəvilərin hökumətindən yaranan bir şey bilsinlər.

Şiəlik tarixini şiələrin özləri başqalarından daha yaxşı bilməlidirlər. Bu ideologiyanın tarixi və etiqadi üsulları ilə tanış olmaq üçün şiəliyin rəsmi və mötəbər kitablarına baxmaq, bundan sonra mühakimə yürütmək lazımdır.

Qərəcəi şərqşünaslara, yaxud məlumatsız yazıçıların əsərlərinə müraciət etməkdən uzaq olmaq lazımdır.

Hazırkı İslam dünyasının dördə-birini təşkil edən şiə cəmiyyəti bütün əsrlərdə elmin müxtəlif sahələrinə yüksək səviyyəli alimlər təqdim etmişdir. Bu məktəbin elm xadimləri istər islami, istərsə də qeyri-islami elmlərin hər bir sahəsində minlərlə nəfis, qiymətli kitablar yazaraq bəşəriyyətin inkişaf etdirilməsində özünəməxsus yer tutmuşlar. Onlar tarix boyu dəfələrlə hakimiyyətə gəlmiş, Həmdanilər, Alibəvəyh, Fatimilər və bu kimi nəhəng dövlətlər təşkil etmişlər. Hal-hazırda da dünyanın müxtəlif yerlərində onlarla böyük elmi-tədqiqat mərkəzləri yaratmış, humanitar və əqli elmlər sahəsində dünya şöhrətli alimlər, filosoflar yetişdirmiş və İslam elmlərinin nəşr olunması yolunda çox yüksək nailiyyətlər əldə etmişlər.

Belə bir böyük cəmiyyətin əqidələrinin təhqir olunması, haqqında rəva görülən qərəzçilik, əsassız mülahizələr uydurmaqla mənəvi hüquqlarının tapdalanması ən azı insafsızlıqdır. Doğrudur, keçən əsrlərdə məlumatsızlıq ucbatından və ya elmi mənbələrin kifayət qədər olmaması səbəbilə müsəlmanların çoxu, hətta bəzi məktəblərin alimləri bu ideologiya barəsində lazımi məlumatlara yiyələnmə bilməmişlər, lakin müasir dövrdə bu barədə obyektiv danışmayanların siyasi düşmənçilik və ya məzhəbi təəssübkeşlik mövqeyindən çıxış etməməsinə heç cür inanmaq olmur Mən Məkkədə Maliki məzhəbindən

olan alimlərin birindən eşitdiyim acı xatirəni heç vaxt unuda bilmirəm. 1376-cı qəməri ilində (44-il əvvəl) həcc ziyarətinə getmişdim. Bir məclisdə, qeyd olunan şəxs məndən qərribə bir tərzdə soruşdu: “Şiəliyin fikir və etiqađi əsaslarından bəhs edən bir kitab vardır? İstəyirəm bu məktəb haqqında müəyyən məlumat əldə edim.” Mən bu sözü eşitdikdə narahat oldum, uzun illər boyu Məkkə şəhərinin məhkəmə və qəzavət işlərini öhdəsinə alan, eyni zamanda tədrislə məşğul olan bir alimə təəccüb etdim. Mən az da olsa şiəlik tarixi, alimləri və müəllifləri, habelə şiə alimləri barədə yazılan çoxlu kitablardan ona müəyyən qədər izahatlar verdim. Sonra öz-özümə fikirləşdim ki, əgər islamın böyük bir elmi-mədəni mərkəzində fəaliyyət göstərən alimin məlumatı bu səviyyədədirsə və dəyərli kitablardan azacıq belə məlumatı yoxdursa, onda gör elmdən uzaq düşmüş savadsız və avam camaat nə vəziyyətdədir?!

Şiəlik tarixi barəsində qısa şəkildə demək lazımdır ki, bu məktəb bir növ islamın boyuna biçilmiş bir libasdır. Başqa sözlə, şiəlik mahiyyət, məfhum və mənə etibarilə islamdan başqa bir şey deyildir. Bu məktəb Rəsuli-əkrəmin (s) dövründə və vəfatından sonra O Həzrətin öz aşkar göstərişi¹ ilə Əhli-beytə – Peyğəmbərin ailəsinə – tabe olan yeganə məzhəbdir. Onlar sonrakı əsrlərdə də bu məktəbə,

---

¹ Rəhbərlik və xilafət məsələlərində onlara müraciət edib halal-haramı öyrənmək və bu işdə onların başqalarından üstün olması barəsində olan göstərişi nəzərdə tutulur. (M)

yəni Peyğəmbər və Əhli-beytə tabe olub İslama məhz bu nəzərdən baxan müsəlmanlardır. Şiə bu deməkdir və şiəlik də bundan qeyri bir şey deyil. Belə olan surətdə etiraf etmək lazımdır ki, şiəlik həmin islamdır. Onun xüsusiyyətlərindən biri də on iki İmama, Əmirəl-möminin Əli (əleyhissalam) və onun sair övladlarının Peyğəmbərin vəfatından bilavasitə sonrakı xilafətinə etiqad bəsləməkdir. Şiəliyin islamla azacıq da olsa belə fərqi yoxdur. Şiə sözündə onlarla sair müsəlmanlar arasında fərq qoyan, əsaslı bir etiqadı göstərən rəmz vardır. Buna əsasən şiəlik üçün heç də ayrı bir tarix axtarmaq, onların tabe olduqları məktəbin yaranması barədə qeyri-islami bir fəsil açmaq düzgün deyildir. Habelə şiəliyi islamdan, şiələri müsəlman cəmiyyətlərindən başqa yerdə axtarmaq məntiqi deyildir. Başqa sözlə desək, şiələr bütün etiqadi və əməli işlərdə Quran göstərişlərinə və Peyğəmbər sünnəsinə tabe olan Peyğəmbər yardımçılardır. Onlar rəhbərlik məsələsində, ilahi hökmlərin əxz olunmasında, "Yovmuddar"-da, Peyğəmbərin Təbuka getdiyi vaxtda və nəhayət vida həccindən qayıdarkən "Qədir-xum" adlı bir yerdə Peyğəmbərin özündən eşitdikləri vəsiyyətdə – daha doğrusu müsəlmanlar üçün müqəddəratı və son dərəcə mühüm olan ilahi göstərişlərə – əməl edənlərdir. Onlar Peyğəmbərin vəfatından sonra heç də bəziləri kimi öz düzgün olmayan ictihadlarını və şəxsi rəylərini o həzrətin buyurduqlarından üstün sanmamış, əksinə o həzrətin səmavi göstərişlərini həyatları boyu rəhbər tutmuşlar. Besətin üçüncü ilində Peyğəmbərə əmr olunmuşdu ki, öz

risalət vəzifəsinin aşkar icrasına başlasın və ilk növbədə öz qohum-əqrəbasını islama dəvət etsin. Buna görə də Rəsuli-əkrəm Bəni-haşimi və onların görkəmli şəxsiyyətlərini öz evinə dəvət etdi, çoxlu söhbətlərdən sonra onlara üz tutub Əli (əleyhissalam) barəsində dedi: “Həqiqətən bu mənim qardaşım, vəsim və sizin aranızdakı xəlifəmdir. Onun sözlərini eşidib əmrlərinə itaət edin.”

Peyğəmbər (s) Təbuk səfərinin əvvəlində məlum səbəblərə görə Əli (əleyhissalama) buyurmuşdu: “Sən istəməzsənmi ki, səninlə mənim münasibətim Harunla Musanın münasibəti kimi olsun? Bu fərqlə ki, məndən sonra heç bir Peyğəmbər yoxdur.”

“Qədir-xum” hadisəsi o qədər aşkar məsələdir ki, bu barədə əlavə izaha ehtiyac yoxdur.

Qeyd olunan hədislər və bu məzmununa malik olan digər rəvayətlər, rəhbərliyin Əli (əleyhissalama) məxsus olmasına etiqadlı olan, Rəsul-əkrəmin ailəsini ümmətin vacib və haramlarını bəyan etməkdə müraciət yeri kimi seçən, mühacir və ənsardan ibarət olan bir qrupun (şialər) həqiqi məntiqidir.

Onlar məhz bu səbəbə görə özünəməxsus yol seçmiş, Peyğəmbər vəsiyyətini kənara qoyaraq ilahi xilafəti həqiqi mehvərindən didərgin salanların ardınca getməmişlər. Buna əsasən demək lazımdır ki, İslam və şialik, tarixi nöqtəyi-nəzərdən də eyni vaxtda başlanmışdır.

Peyğəmbər öz nübüvvətini elan etdiyi zaman İmam Əli (əleyhissalam)-ın canişinlik məsələsini də camaata çatdırmışdır. O həzrət müxtəlif münasibətlərlə əlaqədar olaraq Qurani və öz pak Əhli-beytini bir-birindən ayırılmaz iki böyük əmanət kimi xalqa tapşırmiş, bütün əsrlərdə bu iki höccətə istinad etmələrini və heç vaxt onlardan uzaqlaşmamalarını əmr etmişdir.

ŞİƏLİK HARADAN YARANMIŞDIR?

Qeyd olunan bu məktəbə ilk adı Peyğəmbəri-əkrəmin özü qoymuşdur. İslam təfsirçiləri nəql etmişlər ki, “Bəyyinə¹ surəsinin yeddinci ayəsi nazil olduqdan sonra Həzrət Peyğəmbər (s) üzünü Əli (əlehissələmə) tutub buyurdu:

Ey Əli, ayədəki “iman gətirib saleh əməl edənlər”-dən məqsəd sən və sənin şialərinidir ki, Qiyamət günündə Allah sizdən və siz də Allahdan razı olduğunuz halda gələcəksiniz.

Bu hədis məzmun etibarilə eyni, ifadə baxımından müxtəlif ibarələrlə “Kifayətut-taliq”, “Məcməuz-zəvaid” və s.. kitablarda nəql olunmuşdur ki, onların müəlliflərinin hamısı Peyğəmbəri-əkrəmin Əli (əleyhissələmə)-la dost olub onu sevənləri şia adlandırmasını təsdiq etmişlər.

Belə olan halda demək olar ki, Peyğəmbəri-əkrəm (s) İslam dünyasında şialiyin əsasını qoyan, bu libası islamın boynuna biçən və gətirdiyi dini bu rəmzlə tanıtdıran ilk şəxs olmuşdur.

Şialik tarixi qarşımızdakı kitabın əsas mövzudur ki, onun əsli iyirminci əsrin dahi mütəfəkkilərindən sayılan

---

¹ “Bəyyinə surəsi, ayə 7: “İman gətirib yaxşı əməllər edənlər isə yaradılmışların ən yaxşılardır.” (M)

Seyyid Məhəmməd-baqir Sədrin vasitəsiylə ərəb dilində yazıl-mışdır. Ümid edirik ki, bu kitab islam xalqları arasında mövcud olan anlaşılmaz-lıqları aradan qaldırmaqda, müsəlman tədqiqatçıların, alim və yazıçıların şialik tarixi ilə tanış olmasında faydalı olsun.

Allah-taladan islamın sədaqətli xidmət-çilərindən olub fəlsəfə, iqtisadiyyat, üsul, fiqh və s. sahələrdə müxtəlif dəyərli kitablar yazan müəllifə rəhmət diləyirik.

1974 - Payız, Qum elmiyyə hövzəsi, Cəfər Sübhani

MÜTƏRCİMDƏN

Bu gün elə bir dövrdə yaşayırıq ki, etiqadi çarpışmalar, ideoloji bəhslər və məktəbi təzadlar hər yeri bürüyüb, anlaşılmaz və çaşqın bir hərəkət formalaşır. Say baxımından azlıq təşkil edən dinlər ciddi fəaliyyətə başlamış, müxtəlif məsləklər gün-bəgün öz etiqad üsullarına qol-qanad verir. Başar təfəkkürünü zəhərləmək yolunda gecə-gündüz heç bir şeydən çəkinmədən, yorulmadan çalışırlar. Əlbəttə, belə təsəvvür olunmasın ki, bu təzad və cəbhələşmələr ictimaiyyət tarixində təzə bir məsələdir. Yox, bu məsələ heç də müasir dövrün ərməğanı deyil və sivilizasiya tarixində çox qədim kökləri vardır. Bu "intihab" yüz illərlə öncə başlamış, öz hərəkət yolunda müxtəlif təşəkküllərə malik olmuş və bu gün də bizim cəmiyyətimizə zahirdə son dərəcə insani duyğularla, həqiqətdə isə çox məkrli misioner planı ilə hücum çəkmişdir. Biz qəflət yuxusundayıq, düşmənlər isə ayıqdır,

gecə-gündüz çalışırlar. Bunun nəticəsinin nə olacağı da gün kimi aydındır.

İslam ümməti arasında böyük bir çətinlik yaranmış, müsəlmanların və islami tərəqqinin inkişafının qarşısı alınmışdır. Daha dəqiq desək, bu problem müsəlmanların dünya ictimaiyyəti arasında yüksək şəxsiyyət qazanmasına mane olmuş, onun beynəlxalq nüfuzuna öldürücü zərbələr vurmuşdur. O bəla islam xalqları arasında yaranan daxili ixtilaf və təfriqələrdən ibarətdir. Bu qarşıdurma və təfriqələr islamın ilk əvvəllərindən yaranmışdır. Amansız düşmənlərlə ağır mübarizədə misilsiz müqavimət göstərən müsəlmanlara daxildən dost əli ilə xəyanətlər edilmişdir. Aydındır ki, bu məğlubiyyətin kökü Peyğəmbəri-əkrəmin vəfatı dövrünə qayıdır. Münasib zərbə endirmək üçün fürsət gözləyən daxili düşmənlər böyük islam rəhbərinin vəfatından sonra öz mənfur niyyətlərinin həyata keçməsi üçün münasib şərait yarandığını görüb fəaliyyətə başladı və hal-hazırdakı problemi yaratdılar. Beləliklə də islam ümməti üçün təfriqənin – iki tirəliyin başlanğıcı qoyuldu. Daxili məğlubiyyət məhz həmin yerdən başladı. Əgər Əli (əleyhissalam)-ın ilahi dinin qorunmasında sayıqlığı, müdrikliyi olmasaydı, bu yolda lazımı fəaliyyət və canfəşanlıqlar göstərəməydi, hal-hazırda islamdan əsər-ələmət qalmazdı. Məkrli planlar elə tənzim olunmuşdu ki, İslam beşikdəcə boğulmalı, məhv edilməli və tarixdə təkəcə onun adı qalmalıydı.

Düşmənlər yaxşı anlamışdılar ki, Əli əleyhissalam kimi layiqli bir rəhbərin varlığı ilə onların cəmiyyətə rəyasət iddiaları gülünc görünəcəkdir. Münafiqlər başa düşmüşdülər ki, onların puç şəxsiyyətləri həzrət Əli (əleyhissalam)-ın parlaq vəücud günəşinin müqabilində ariyib suya dönəcək və aradan gedəcəkdir. Buna görə də Əli (əleyhissalam)-ın xilafətdən uzaqlaşdırılması üçün əllərindən gələni əsirgəmədilər və haqqını qəsbkarlıqla mənimsədilər. O Həzrət tanınmaz qalsın deyə, hədis söylənilməsini qadağan etdilər. Əvəzində tamahkar, riyakar və ya yalançı hədis deyənlər tapıb cəmiyyət arasına buraxdılar. İslam barəsində ibtidai anlayışı olamayanlardan yalançı, qondarma şəxsiyyətlər düzəldərək, onları hətta Peyğəmbərdən də üstün ciltələndirdilər. Bunun nəticəsində istədik-lərini etdilər, Allahın hökmlərini bacardıqları qədər dəyişdirdilər. İslamın yenilməz keşikçisi olan Əli (əleyhissalam)-ın, onun məsum övladlarının və Əhli-beyt məktəbinə mənsub olan din alimlərinin bu vaxta qədər çəkdiqləri əzab-əziyyətlərin nə qədər acınacaqlı olması, müasir dövrdə də onların öz müqədəs dini vəzifələrini yerinə yetiril-məsinin nə qədər ağır olması göz qabağındadır. İyirminci əsrdə həmin fitrətlər hələ də şialik müqabilində cəbhələşməkdədir. Müsəlmanları istismar edən bu qüvvələr çalışırlar ki, dini və məzhəbi ixtilaflar yaratmaqla islam ümmətini daxildən parçalasınlar, həqiqi islamın (yəni Əhli-beyt məktəbinin) naməlum və tanınmaz qalmasına şərait yaratsınlar. Səy edirlər ki, Quranın ürəkoxşayan gözəllikləri görünməz

qalsın, nəticədə heç kəs bu ecazkarlıqlara aşiq olmasın. Bu yolda muzdur alimlər, təəssübkeş cahillər əl-ələ verərək haqqı Əli (əleyhissalam)-ın evindən çıxartmaq üçün çalışdılar, həmin məqsədlə fitnəkarlıq törədib töhmətlər vurdular, fəsadlar törətdilər. Hətta Allah evinin ziyarətində, həcc mövsümündə və təhlükəsiz məhəl elan olunan o müqəddəs məkanda Əli, onun övladları və ardıcilları ilə elə mübarizə apardılar ki, hətta yəhudilərin arasında da belə çarpışmalar olmurdu. Bu hadisələrin özü göstərir ki, onlar müəyyən yerdən qızıqdırılırdı. Əks halda, əhli-sünnətin mötəbər mənbələrində yazılıb-yayılan kitablara əsasən haqq aydınlaşmamalı, haqq yola gəlmək istəyən hər hansı bir şəxs üçün kimsənin şəxsiyyəti heç bir mahiyyət daşımamalı idi.

İslam ümməti mümkün qədər tez bir zamanda düşməni tanımalı, istismarçı və zalım əlləri daxildən kəsməli, düşmənin məkrli irəliləməsinə, nurun qabağını kəsməsinə imkan verməməlidir. İslam ümməti daxildə bir-birinin əleyhinə pul xərcləmək əvəzinə, öz qüvvələrini islam düşmənlərinin qarşısında səfərbər etməli, özlərinin pərakəndə vəziyyətə düşmüş cərgələrini tənzim etməlidir ki, bəlkə bundan sonra verdikləri izzətlərini, şövkət və böyüklüklərini geri qaytarsınlar.

Mən şialik barəsində böyük alimlərin yazdıqları bir çox kitablari mütalii etmişəm. Həqiqətən bu sahədə çoxlu zəhmətlər çəkilmis və qiymətli əsərlər yadigar qolulmuşdur. Amma kiçik olmasına baxmayaraq, bir

dünya sözü olan bu təqdirəlayiq kitabda mətləblər və həzrət Əli (əleyhissalam)-ın Peyğəmbərdən sonra xilafətini sadə yolla isbat edən mühüm məqamlar gördüm. Bu kitabda mövcud olan istidlal və isbat təzə üslubda gətirilmişdir və demək olar ki, müəllifin ixtirası, özünəməxsus metodu olmasını çatdırır. Onun oxuculara yetirmək istədiyi mətləblər heç bir çətinlik olmadan insanın qəlbinə yatır. Xüsusilə, xilafət bəhsi elə dəqiq tənzim edilmişdir ki, oxucular istər-istəməz haqqı qəbul etməli olurlar. Bu risalə əvvəldə "Tarixul-İmamyyə və əslafihim" kitabına müqəddimə kimi yazılmışdır. Onun müəllifi Bağdad universitetinin professoru doktor Əbdüllah Fəyyaz idi. Bu müqəddimə geniş oxucu kütləsinin marağına səbəb olduğu üçün, sonradan ayrıca kitab şəklində çap olundu. Burada qısa da olsa, əsərin müəllifi barəsində məlumat verməyi lazım görürük. Çünki o, bizim cəmiyyətimizdə hələ də tanınmaz qalan şəxsiyyətlərdəndir. Baxmayaraq ki, onun əsərləri bəzi dillərə tərcümə edilib və kitabları bir çox mərkəzlərdə tədris olunur. Ayətullah Seyyid Məhəmməd Baqir-sədr, Nəcəfi-əşrəf elmiyyə hövzəsinin böyük şəxsiyyətlərindən biri idi. Üsul və fiqh elmlərində yeni metodlarla tədqiqat aparmış, zaman-şərait baxımından şəriət məsələlərinin müasir tətbiqində misilsiz məharətlər göstərmişdir. Müəllif ictimaiyyət, fəlsəfə, iqtisadiyyat və digər sahələrdə də qiymətli kitablar yazmış, islam dünyasına həyati əhəmiyyəti olan töhfələr təqdim etmişdir. Onun kitablarının əksəriyyəti həm dini mərkəzlərdə, həm də

dünyəvi elmlər tədris olunan elm ocaqlarında müsbət qarşılanmış və hal-hazırda da geniş şəkildə istifadə edilməkdədir. Müəllifin əldə mövcud olan kitabları aşağıdakılardan ibarətdir:

1-"*Ğayətul-fikri fi elmil-üsul*";

2-"*Əlməlimul-cədidətu fil-üsul*"; Bu kitab üsuli-fiqh elminin tam bir mərhələsini əhatə edir.

3-"*Bühusun fişərhi ürvətul-vüsqa*";

Bu kitab da öz növbəsində bir mərhələ istidlali isbatlı fiqhdən ibarətdir ki, müəllifin xaric dərslərinin tənzim olunmuş formasıdır. İndiyə qədər onun yalnız üç cildi çap olunmuşdur.

4-"*Fəlsəfətuna*"; Bu kitabda Marksist fəlsəfi, elmi kommunizm və materializm islam fəlsəfəsi nöqteyi-nəzərindən araşdırılmış, elmi cəhətdən çox yüksək şəkildə şərh və tənqid edilmişdir.

5-"*İqtisaduna*"; Bu kitab iki hissədən ibarətdir: Birinci hissədə kapitalizm və sosializm ideologiyasına hakim kəsilən iqtisadiyyat elmi cəhətdən şərh və tənqid olunub, ikinci hissədə isə islam iqtisadiyyatı aydınlaşdırılıb. İndiyə qədər bu kitab da on minlərlə tirajda çap olunmuşdur.

6-"*Əl-bənkul ərbəviyyu fi islam*"; Müəllif bu kitabı Küveytin vizarət vəqfliyinin xahişi ilə yazmışdır. Kitabda

bank məsələləri araşdırılmış, faizsiz bank sisteminin təşkili və idarəçiliyi aydınlaşdırılmışdır.

7-"Əl-üsəsül məntiqiyyəti lil istiqrar";

Bu kitab əqli elmlər üzrə mütəxəssislər üçün nəzərdə tutulmuşdur və müəllifin axırcı əsəridir. Kitabda məntiqin əsasları və təbii elmlərin metodları araşdırılmış, dəqiq və humanitar elmlərlə Allahın varlığı isbat olunmuş və həmin elmlərlə bu əqidənin bağlılıqları aydınlaşdırılmışdır. Ayətullah Sədr qeyd olunan kitablardan əlavə bir çox əsərləri, o cümlədən "Əl-insanul-müasir vəl muşkilatul iqtisadiyyə, "Fədəkun fit-tarix" və s. kitablar yazıb yadigar qoymuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəllif əqli elmlərdə, xüsusilə məntiq və fəlsəfədə yüksək mütəxəssis idi. Bunlardan əlavə psixologiya, sosiologiya və bu kimi digər humanitar sahələrdə yüksək mütəxəssis idi və islamın nöqtəyi-nəzərinin bu elmlərlə dəqiq şəkildə tətbiq etmişdi. O müsəlmanların sosial problemləri ilə, onların müasir vəziyyəti ilə dərinlən maraqlanmış, islam xalqlarının pərəkəndə və acınacaqlı vəziyyətindən dərin təəssüf hissi keçirmişdir. Ümidvarıq ki, onun dəyərli əsərlərini tədriclə çap edib kitab həvəskarlarına təqdim edək.

Pərəvərdigara, bizə paklıq və səfa, elm və hikmət, qüdrət və şücaət inayət et, bizim təlim-tərbiyəmizdə çalışan şəxslərin mükafatını özünə ata et! Vəssəlamu əla mənit-təbəəl huda!

Qum - Seyyid Məhdi Ayətullahi

ÖN SÖZ

Zülmətli bir gecənin öz qara pərdələrini bir neçə əsr islam ümmətinin üzərinə saldığı və müsəlman millətlərini tarix boyu gerilikdə, tənəzzüldə və donuşluqda saxladığı uzun bir dövrdən sonra, iyirminci əsrin ortalarında yavaş-yavaş islam ümmətinin səmasında yeni həyat zümzümələri eşidilməyə başladı və bu, islam ümmətinin uzun illər boyu zalımların, istismarçıların və inadkarların qandalları altında inləyən heysiyyəti yavaş-yavaş bərpa olunmağa başladı. İranda İmam Xomeyninin rəhbərliyi altında baş verən İslam İnqilabının qələbəsi ilə bu oyanış daha güdrətli və yenilməz oldu, istismarçı qara qüvvələrin asayişini əllərindən aldı və onların xam xəyallarını puça çıxartdı.

Bu gün islam ümməti, özünün yeni həyatında İmam Xomeyninin əməli proqramlarına borclu olduğu kimi, şübhəsiz, Şəhid Sədrin əndişə və təfəkkürünə də borcludur. Çünki Şəhid Sədr, yeni islam hərəkətinin rəqibsiz bayraqdarı və dahi mütəfəkkiri idi. Onun hərtərəfli, yeni,

eləcə də hər bir yönə əhatəli və dərin məfhumlu olan ideyaları islam ümmətinin irəliləməsi üçün lazımı şəraiti hazırlaya bilmiş və onun hərəkət yolunu, xarici məktəb və ideologiyalar arasında ən əhatəli və zəngin olan islam mədəni hərəkətinə yönəlmişdi. Hansı ki, həmin xarici ideyalar islam cəmiyyətlərinin mədəni-ideoloji mərkəzlərini ələ alaraq islam mütəfəkkirləri və onların mədəni övladlarının düşünən beyinlərini istila altına almaq istəyirdi.

Şəhid İmam Seyyid Məhəmmədbağır Sədr (rəhmətullahi əleyh) özünün misilsiz ləyaqəti və islam barəsində olan yeni ideya və təfəkkürləri ilə, yeni materialist mədəniyyətinin mütəfəkkir və alimləri ilə mübarizəyə qalxdı, dinsizlik ideyasının cəmiyyəti idarə etməkdə son dərəcə bacarıqsız olduğunu, eləcə də materializmin ideoloji bünövrələrinin dağılacağını kor-koranə təqlid etmək fikrində olmayanlar üçün aşkar etdi. Həmçinin, dini təfəkkürün, müasir dünyamızda cəmiyyətin qarşılaşdığı problem-lərin həll olunmasını öhdəsinə almaqdakı və yeni həyatı idarə edərək cəmiyyətin rifah, firavanlıq və saadətini təmin etməkdəki misilsiz və qüdrətli təsirini isbat etdi. Şəhid Sədrin məktəbindəki yeniliklər sadəcə bir mehvərdə və bir istiqamətdə bitmirdi. Əksinə, onun ciddi Səyləri nəticəsində islami təfəkkür və ideologiya həyatın bütün sahələrində, xüsusilə islam iqtisadiyyatı, müqarir fəlsəfə və müasir məntiq kimi yeni səhnələrdə özünün yüksək zirvəsinə çatdı, hətta fiqh, üsul,

fəlsəfə, məntiq, kəlam, təfsir və tarix kimi klassik elmlərə də nüfuz etdi. Nəticədə bu elmlərin hər bir şaxəsində inqilabi dəyişikliklər yaratdı, bu ideoloji inqilab hər bir şaxənin elmi məsələlərini, üslub və məzmun baxımından keçmiş mərhələlər ilə müəyyən əsaslı fərqlərə malik olan yeni bir mərhələyə çatdırdı.

İmam Şəhid Sədrin şəhid olmasından təxminən iyirmi il keçməsinə baxmayaraq, hələ də elmi-təhqiqat mərkəzləri onun ideyalarından və elmindən ilham alır. Biz, müxtəlif elmi məsələlərdə onun elmi əsərləri və yaratdığı yeniliklər barədə axtarış aparmağa ehtiyac duyuruq.

Buna görə də Ayətullah Sədrin şəhid olmasının iyirmi illiyi münasibəti ilə ümumdünya səviyyəsində keçirilən konfrans onun elmi-mədəni mirasını, eləcə də onun dəyərli elm əsərlərinə münasib olan bir səviyyədə dirçəltməyi öhdəsinə almışdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu elmi mirasın böyük bir hissəsi ərəb və fars dillərində çap olunmuşdur. Buna görə də bu konfransın böyük vəzifəsi iki istiqamətdə izlənilir:

1) Şəhid Sədrin əsərlərinin külliyyatını, diqqətli olub amanətdarlığa mümkün qədər riayət etmək şərti ilə dünyanın müxtəlif dillərinə tərcümə etmək;

2) Şəhid Sədrin əlyazmalarını bir yerə toplamaq məqsədi ilə əsərlərinə yenidən nəzər salmaq. Bu iş də ona görə icra olunur ki, bəzən təkrar çaplar nəticəsində, onun əsərlərində (çap işini öhdələrinə alanların diqqətsizliyi

ucbatından) yaranmış bütün səhvlərə düzəliş verilsin və məhz bundan sonra daha yüksək keyfiyyətdə çap olunsun.

Əlinizdəki kitab Şəhid Ayətullah Sədrin, doktor Əbdüllah Fəyyazın yazdığı "Tarixul-imamiyyə və əslafihim minəş-şiə kitabına yazdığı "Nəş"ətut-təşəyyü" vəş-şiə adlı müqəddimənin tərcüməsidir. Bu müqəddimə, malik olduğu mühüm əhəmiyyətinə görə, dəfələrlə ayrıca kitab şəklində çap edilmiş və bir neçə dilə də tərcümə olunmuşdur. Bu kitabda Ayətullah Sədr əsil islam olan şialik məktəbinin necə yaranmasını dəqiq şəkildə bəyan etmiş və tarixi şahidlərə istinad edərək bu mövzunu elmi cəhətdən araşdırmışdır. Bu kitab, Seyyid Məhdi Ayətullahinin və Əliəkbər Məhdipurun farscaya tərcümələrindən istifadə edilərək Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur. Kitabın vərəqəlti haşiyəsində müəllifin özünün yazdığı mətləblər (M) şəklində qeyd edilmişdir. Yerdə qalan sair vərəqəlti haşiyələr isə Seyyid Məhdi Ayətullahinin tərcüməsindən əxz edilmişdir.

Allahdan acizənə şəkildə diləyirik ki, bu məcmuənin hazırlanmasında çalışanların işlərindən razı qalaraq qəbul etsin. Amin!

Ayətullah Seyyid Məhəmmədbaqir Sədrin
konfransının elmi heyətinin dəftərxanası

MÜƏLLİFİN MÜQƏDDİMƏSİ

Son zamanlar müasir yazıçılardan bəziləri öz araşdırmalarında şiəliyi İslam cəmiyyətində sonradan yaranan bir məzhəb kimi təqdim edirlər. Onlar belə təsəvvür edirlər ki, bu məktəb zamanın keçməsi ilə müəyyən hadisələr nəticəsində müsəlmanlar arasında formalaşmış, müstəqil məzhəb şəklinə düşmüş və daha sonra tədricən inkişaf edərək genişlənməmişdir.

Şiəliyi belə təhlil edən nəzər sahibləri onun yaranma səbəbləri barəsində müxtəlif dəstələrə ayrılırlar.

Onlardan bir qrupu belə təsəvvür edirlər ki, bu məzhəbin bünövrəsini qoyanlardan biri Əbdullah ibni Səbadır.¹

Bu şəxs tarix boyu əfsanəvi bir şəxs kimi tanınmışdır.

---

¹ Əbdullah ibni Səba haqqında daha geniş və dəqiq məlumat almaq üçün Əllamə Seyyid Mürtəza Əsgərinin eyni adlı kitabına müraciət edə bilərsiniz. (M)

Bəziləri şiəliyi həzrət Əli (əleyhissalam)-ın zahiri xilafət dövrü¹ ilə əlaqələndirirlər. Bu fikrə əsasən o dövrdə yaranmış ictimai siyasi şərait şiəliyin meydana gəlməsinin əsas amilidir. Qeyd etmək lazımdır ki, islamın ilk çağlarında şiəlik çox geniş yayılmadığından onun üzvləri yalnız bir neçə nəfər idi. Ona görə də bəziləri bu məktəbin köklərini sonrakı dövrlərdə axtarırlar. O dövrdə şiələrin sayının az olması onlarda belə təsəvvür yaradıb ki, islam cəmiyyəti qayda üzrə qeyri-şiə olmalıdır və məhdud sayda olan bu əqidə ardıcılıarı da istisna xarakteri daşıyır.

Şübhəsiz, hər hansı bir qrupun əksəriyyət təşkil etməsi onun həqiqət olmasına, həmçinin hər hansı bir dəstənin nisbi azlığı məktəbin qeri-həqiqi olmasına dəlalət etməz. Bəzilərinin əsaslandığı bu puç məntiq və yalnız təsəvvür heç bir elmi anlayışı isbat etmir. Bu barədə əqidəvi yöndən bəhs etmək düzgün deyildir. Məlum olduğu kimi, adətən hər hansı bir məktəb və əqidənin ardıcılıarı zaman keçdikcə müxtəlif dəstələrə bölünürlər. Halbuki onlardan yalnız bir dəstəsi həqiqi məktəblə uyğun gəlir və adət üzrə bu firqənin üzvləri sair qrupların tərəfdarları ilə müqayisədə azlıq təşkil edir. Belə tədqiqatçıların öz araşdırmalarını sırf şiəlik istilahi üzərində qurmaları və bu istilahın məxsus bir dəstəyə ad qoyulmasına nəzər yetirməklə öz bəhslərini davam etdirmələri düzgün deyildir. Çünki hər hansı bir ad və ya

---

¹ 36-40-cı hicri illər

istilahun yaranması bir məktəbin tarixi kökləri ilə uyğun gəlməyə bilər.

Bəzi hallarda bu terminlərin (şiə, şiəlik) böyük islam rəhbərinin dövründə, yaxud onun vəfatından sonra məşhur olmadığını görürüksə, heç bir vəchlə iddia edə bilmərik ki, o zaman bu əqidənin kökü həmin cəmiyyətdə mövcud deyilmiş. Biz şiə və şiəlik mövzusunun məhz həmin cəhətdən araşdıracağıq. Bununla da aşağıda qeyd edəcəyimiz iki sualın cavabı aydınlaşacaq.

1-Şiəlik necə meydana gəlmişdir?

2-Şiələr necə yaranmışdır?

BİRİNCİ BÖLMƏ

ŞİƏLİYİN MEYDANA GƏLMƏSİ

- * Birinci yol (xilafət məsələsinə etina-sızlıq)
- * İkinci yol (şura idarə sistemi)
- * Üçüncü yol (seçmə və təyin etmə)

ŞİƏLİYİN YARANMASI

İlk növbədə qeyd etməliyik ki, şiəlik islamın bir növ həqiqi simvolu və təbii səmərəsidir ki, ilahi dinə dəvət özünün düzgün inkişafı üçün onu öncədən görə bilərdi.

Peyğəmbəri-əkrəmin başladığı ilk dəvəti, daha sonra onun inkişaf və xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq qeyd olunan məsələ asanlıqla başa düşülür. İncilabi dəvətin rəhbərliyini öhdəsinə alan Peyğəmbər öz cəmiyyətini əxlaq, hüquq, qanun və bu kimi digər mühüm sahələrdə tamamilə düzgün istiqamətə dəyişdirmək istəyirdi.

Təbii olaraq bu böyük işin əməli surətdə həyata keçməsi qısa müddət ərzində mümkün deyildi. Çünki cahiliyyət dövründə mövcud olan mənəvi boşluğu islam təlimləri ilə doldurmaq üçün uzun müddət

tələb olunurdu. İslam Peyğəmbərinin belə bir dövrdə başladığı dəvət elə şəkildə qurulmalı idi ki, vücudlarına cəhalət və xurafat hakim kəsilən insan kütləsi nümunəvi cəmiyyətə çevrilsin, minlərlə biçarəni öz girdabında inlədən adət-ənənələr islam nuru ilə dəyişdirilsin.

Bu böyük rəhbər qısa müddət ərzində dərin və heyrətəməz dəyişikliklər yarada bildi. Məlum məsələdir ki, Peyğəmbərin vəfatınadək davam edən bu islahatlar özünün kamillik zirvəsinə yüksələ bilmədi və bu iş zaman məhdudluğu baxımından mümkün deyildi. Çünki qeyd etdiyimiz kimi, bu islahatlar neçə yüz illiklər boyu xalqın iliyinə işləmiş adət-ənənələr üzərində aparılırdı və Peyğəmbəri-əkrəmin qısa müddətli həyatında onların tam həllini gözləmək ən azı sadələşməyə bənzərdir. Digər tərəfdən Peyğəmbəri-əkrəm (s) heç də qəfildən dünyanı dəyişmədi. O Həzrət vəfatından uzun müddət əvvəl öz ölümünü xəbər verirdi. Belə ki, Həzrət sonuncu həcc ziyarəti olan “Həccətul-vida”da öz ölümünü rəsmi şəkildə elan etmişdi.¹

Bütün hacılar bir yerə yığıldıqdan sonra Peyğəmbər bir xütbə söyləyərək öz vəfatının yaxınlaşmasını xəbər verib buyurdu:

---

¹ “Həccətul-vida” Peyğəmbəri-əkrəmin hicrətinin onuncu ilində yerinə yetirdiyi son həcc əməlidir. (M)

“Ey insanlar, sözlərimi eşidin! Ola bilsin ki, gələn il bu yerdə sizi görməyəm, yəni sizin aranızdan gedəm.”¹

Bizim son dərəcə uzaqgörən və mütəfəkkir Peyğəmbərimizin icad etdiyi işlərdən biri də öz ölümünü mütləq şəkildə deyil (gedəcəyəm), mümkün formada (ola bilsin ki, gedəm.) buyurmuşdur. Öz ölümünü bu şəkildə xəbər vermək və gələcək də baş verəcək tarixi həqiqəti imkan formasında bəyan etmək böyük bir mütəfəkkir rəhbərin yüksək ruhundan, diqqət və aqahlığından xəbər verir. Çünki kifayət qədər daxili və xarici düşməni olan cəmiyyətin qarşısında hadisəni qəti şəkildə buyursaydı və “Mən sizi bir daha görməyəcəyəm” desəydi, şübhəsiz bir sıra xoşagəlməz hadisələr baş verə bilərdi. Xüsusilə, Peyğəmbər (s) Həzrət Əli (əleyhissalam)-ın xilafət məsələsini təqdim etdiyi bir vaxt, uzun illər boyu canişinlik məqamını həsrətlə gözləyənlər öz arzularının həyata keçməyəcəyini yəqin etsəydilər nələr baş verə biləcəyi göz qabağındadır.

Bu hadisələr göstərir ki, Peyğəmbəri-əkrəm öz dəvətinin gələcəyi barəsində mütləq düşünməli idi. Hətta biz, o həzrətin dəvət barəsindəki ilahi yardımlarını və qeyb aləmindən vəhy ilə olan

---

¹ “Sireyi ibni Hişam” 4-cü cild, səh.250

rabitəsini nəzərə almasaq belə, bu işə kifayət qədər vaxt yox idi.

Belə bir təhlilə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Peyğəmbəri-əkrəmin İslamın gələcəyi barəsində yalnız üç çıxış yolu vardı:

Birinci yol

Bu ehtimala görə Peyğəmbər (s) islam ümmətinin gələcəyinə laqeyid və etinasız qalmalı idi. Yəni o Həzrət islamın müqəddəratı ilə yalnız öz sağlığında maraqlanmalı, gələcəkdə isə hər hansı hadisənin baş verəcəyi onu narahat etməməli idi.

İslam ümmətinin gələcəyinə etinasız yanaşmaq, Peyğəmbərin barəsində heç vaxt düzgün təsəvvür ola bilməz. Çünki belə bir təsəvvür iki səbəbdən yarana bilər ki, onlardan da heç biri Peyğəmbərdə mövcud deyildi:

Birinci səbəb: Belə təsəvvür edilir ki, islam ümmətinin gələcəyinə etinasız yanaşmaq, onu diqqət mərkəzində saxlamamaq risalət vəzifəsinə heç bir zərər törətmirdi. Çünki islam dinini qəbul edən bir ümmət gələcəkdə onun inqilabi proqramını qoruyacaq və ideoloji əsaslarının mənfi istiqamətdə dəyişdirilməsinə imkan verməyəcəkdi.

Bu təsəvvür üçün heç bir dəlil və sübut görmürük. Üstəlik, o dövrə hakim olan hadisələrin təbii cərəyanı və mövcud vəziyyət bu təsəvvürün tamamilə əksinədir. Çünki əvvəldə inqilabi proqram olan bir dövət cahiliyyət dövrünün fitnə-fəsadlarının, ictimai ədalətsizliklərinin və mənəvi əxlaqsızlıqların kökünü kəsməklə yeni bir cəmiyyət yaratmaq istəyirdi. Təbiidir ki, belə bir rəhbərin dünyadan getməsi və gələcəkdə ləyaqətli bir başçının seçilməməsi ilə bu inqilab ən böyük təhlükə qarşısında qalırdı. Qeyd etməliyik ki, islam ümmətinin gələcəyini, onun bundan sonrakı aqibətini təyin etmədən dünyanı dəyişmək, ilk növbədə o həzrətin öz dövətini təhlükə qarşısında qoyur və bu barədə məsuliyyət hissi keçirməyə vadar edirdi. Çünki xalqa yüksək vəzifə və tapşırıqlar verməklə onları mühüm sınaqlar qarşısında qoymaq, eyni zamanda onlara rəhbər təyin etməmək heç bir məntiqlə uyğun gəlmir.

Digər tərəfdən belə bir həssas mövqelər dərhal tədbir tökülməsini tələb edir. Çünki səhnəni rəhbərsiz qoymaq çox təhlükəli idi.

Peyğəmbər kimi ilahi bir rəhbərin vəfatı müsəlmanları ciddi bir ruhi böhranla qarşılaşdırmışdı. İş o yerə çatmışdı ki, hətta məşhur

səhabələrdən biri camaata belə deyirdi: Peyğəmbər ölməyib və heç vaxt ölməyəcək də.¹

Buradan aydın olur ki, qeyd olunan şəraitdə belə bir böyük problemin həll olunması son dərəcə zəruri idi və islam ümmətini təhlükə qarşısında qoymaq mümkün deyildi.

Şərh etdiyimiz təhlükələri nəzərə almasaq belə, bu işə (rəhbər təyin etməyə) bəraət qazandırmaq olmaz. Belə ki, müsəlmanlar ideoloji və fikri cəhətdən Peyğəmbərə çatmamışdılar ki, gələcəkdə bitərəfliklə, islam əsaslarına tam uyğun şəkildə tədbir görsünlər. Hətta indinin özündə belə, Kufə və

---

¹ Bu, Ömər in sözləridir. O, Peyğəmbəri-əkrəmin vəfatından sonra camaat nalə edib şivən qoparan zaman dedi: “Bu nə cəhalət və nadanlıqdır! Nəyə görə Peyğəmbəri ölmüş hesab edirsiniz. Xeyr, bu sözlər düz deyildir və bu münafıqların sözləridir. Bilməlisiniz ki, Peyğəmbər ölməyib və heç vaxt ölməyəcək də! O, Məryəm oğlu İsa kimi qeybə çəkilməmiş, asimanlara getmiş və bir gün qayıdacaqdır.”

Ömər in bu sözü camaat arasında qarışıqlıq yaratdı və müsəlman millətini kəskin bir ixtilafa saldı. Bu zaman Əbubəkr araya gəlib Öməri sakitləşdirdi və sonra dedi: Ey camaat bilin ki, hər kəs Allaha sitayiş edirsə, Peyğəmbər in ölümünə inanmalıdır. Çünki Allah-taala Quranda buyurur:

“Məhəmməd yalnız bir peyğəmbərdir, ondan da qabaq çoxlu peyğəmbərlər gəlib və hamısı vəfat edibdir. Məgər Peyğəmbər ölsə və ya öldürülsə, siz əvvəlki ayinə (cahiliyyət ayininə) qayıdacaqsınız mı?!” (“Ali İmran” surəsi, ayə:138) Bu halda camaat sakitləşdi və Ömər dedi: Mən bu ayəyə diqqət yetirməmişdim.

“Tarixi İbni Əsir” 2-ci cild, səh.219; “Şərhi Nəhcül-bəlağə (müəllif: İbni Əbil Hədid), 2-cild, səh.563.(M)

Mədinə əhalisi arasında qəbilə, tayfa təəssüblərinin kökü kəsilməmişdir.

Bundan əlavə, başqa bir təhlükə də mövcud idi və o, islamın gələcəyini təhdid edirdi. Bu da Peyğəmbərin sağlığında zahirdə islamı qəbul edən münafiq dəstənin varlığı idi. Onlar zahirdə müsəlmanlığı qəbul edərək öz küfrlərini gizlətmışdilər və məxfi şəkildə bütün Səylərini islamın məhv edilməsi yolunda sərf edirdilər. Quran bu dəstəni münafıqlar adlandırmışdır.¹

Əgər bu dəstəyə Məkkənin fəthi zamanı məcburiyyət qarşısında İslamı qəbul edən, batinən heç bir vəchlə müsəlmançılığa sadıq qalmayan, iman gətirməyən dəstəni də əlavə etsək, Peyğəmbərin vəfatından sonra islam aləminin başına gələcək müsibəti asanlıqla dərk edə bilərik.²

---

¹ Qurani-məciddə “Münafiqun” adlı bir surə nazil olmuşdur ki, onların məkirli batinlərini Peyğəmbər üçün şərh edir. Allah-təala bu surədə belə buyurur: “Münafıqlar sənin yanına gəlib “biz sənin risalətinə şahadət veririk” deyirlər, amma Allah sənin risalətinə şahiddir və şahadət verir ki, münafıqlar yalan deyirlər. Onlar elə insanlardır ki, öz andlarını özlərinin əmin-amanlıqda qalmaları üçün bir qalxan etmiş və onun sayəsində camaatın haqq yola gəlməsinin qarşısını alırlar. Doğrudan da onların işi nə qədər pis və yaramazdır.” (M)

² Məkkənin fəthi belə olmuşdur: Rəsuli-əkrəm Allahın fərmanı ilə, əvvəlcədən heç kimə xəbər vermədən Məkkəyə hərəkət əmri almış və qan axıdılmadan Məkkəyə daxil olmuşdu. O Həzrət bu göstərişə əsasən öz köməkçilərini bir yerə yığıb Məkkəyə doğru yola düşdü. Bu

Əgər Peyğəmbər özündən sonra rəhbər təyin etməsəydi bu qruplar Həzrətin vəfatından sonra meydanı boş görüb öz mənfur niyyətlərini icra etmək üçün yaranmış qızıl fürsətdən faydalanar və məqsədlərinə çatmaq üçün ciddi Səy edərdilər. Belə bir təhlükəli ehtimalın nəyinki Peyğəmbərin, hətta

---

zaman münafıqlardan biri Hatib ibni Vəltəə bu xəbəri Məkkə müşriklərinə çatdırmaq istədi. Ona görə də məktubu yazıb bir qadına verdi ki, onu Qureyş başçalarına çatdırsın. O qadın məktubu öz hörükələrinin arasında gizlədib Məkkəyə doğru yola düşdü. Lakin Peyğəmbəri-əkrəm (s) ilahi vəhy vasitəsilə bu hadisədən xəbərdar olub Əli (əleyhissəlamə) əmr etdi ki, o qadını tapsınlar. Qadın tutulduqdan sonra dindirildi, lakin o əvvəlcə bu məsləni inkar etməyə başladı. Özünü Əli (əleyhissəlamın) siyirilmiş qılıncı müqabilində gördükdə təslim oldu və məktubu çıxardıb verdi. Həzrət Əli (ə) bu məktubu Peyğəmbərə çatdırdı.

Hatib xəyanət etdiyi üçün cəzalandırılaraq zindana salındı. Peyğəmbəri-əkrəm (s) mübarək Ramazan ayının onuncu günündə İslam qoşunu ilə birgə Məkkəyə doğru hərəkət etdi.

Əbu Süfyan və Qureyş tayfası hər şeyi bitmiş hesab edib özlərini İslam ordusu qarşısında məğlub gördülər. Çünki o, Peyğəmbərin əmisi Abbasın vasitəsilə Zəhran adlı yerdə Peyğəmbərin görüşünə gəldi. Peyğəmbər səmimiyyət yaratmaq məqsədi ilə onun evini Məkkə əhli üçün əmin-amanlıq mərkəzi bildirib, buyurdu: Hər kəs Allahın evinə və Əbu Süfyanın mənzilinə sığınsa cəzalandırılmayıb əmin-amanlıqda qalacaq və təhlükəsizliyi təmin olunacaqdır. Əbu Süfyan Məkkəyə qayıtdı və İslam qoşununun əzəmətini Məkkə camaatı üçün şərh edib onları Peyğəmbərə qarşı müharibə və müqavimətdən çəkindirirdi.

Peyğəmbəri-əkrəm (s) Məkkəyə çatmadan əvvəl öz qüvvələrini bir neçə yerə bölüb əmr etdi ki, hər dəstə bir istiqamətdən Məkkəyə daxil olsunlar. İslam qoşunu aramlıqla Məkkəyə daxil oldu və Peyğəmbəri-əkrəm bir başa Allah evinə–Kəbəyə doğru gedərək dəvə üstündə yeddi dəfə təvaf etdikdən sonra oradakı bütləri sındırıb çölə tökdü. “Sireyi İbni Hişam” 4-cü cild, səh.39 (M)

adi bir rəhbərin nəzərindən qaçması mümkün deyildi. Əlavə izah üçün qeyd etməliyik ki, Əbubəkr ölüm yatağında ikən islamın gələcək müqəddəratını təzmin etmək üçün canişinlik məsələsinə rəsmi şəkildə dəxalət etdi və rəhbərlik vəzifəsinin özündən sonra boş qalmasına razı olmadı. Məhz bu təcrübəyə əsasən Ömərə qarşı sui qəsd edilən zaman camaat tələsik halda ondan xəlifə təyin etməsini istədilər. Çünki onlar xilafət məqamının hər hansı bir mərhələdə canişinsiz və boş qalmasından qorxurdular, Ömər özü də belə bir təhlükə ehtimalını ciddi şəkildə qəbul edirdi.¹

Buna görə də ümmət üçün rəhbər və xəlifə təyin olunmasını altı nəfərlik şuraya tapşırırdı.²

---

¹ “Tarixi-Təbəri” 5-ci cild, səh.26.

² Ömərdən “xilafət barəsində nə qərara gəlmişən deyə soruşulduqda cavab verdi: altı nəfəri təyin etmişəm. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir. Əli İbni Əbi Talib, Osman ibni Əffan, Zübeyr ibni Əvam, Əbdürrəhman ibni Ovf, Səd ibni Əbi Vəqqas, Təlhət ibni Übeydullah. Sonra onların hər biri üçün nöqsanlar qeyd edib dedi ki, həyatlarında mövcud olan bu kimi nöqsanlara baxmayaraq, onları seçməyə məcburam. Sonra Əbu Təlhə Ənsarini çağıraraq dedi: Bu altı nəfəri Aişənin evində və yaxud başqa bir yerdə həbs etməlisən. Özündən başqa əlli nəfər də səhabədən çağırılmasın ki, üç gün müddətində onları mühasirədə saxlayasınız. Onlar bu üç gün ərzində öz aralarından bir nəfəri rəhbər seçməlidirlər. Əgər hamılıqla bu işdən imtina etsələr, hamısının boynunu vur və xilafəti ümmətin ixtiyarına qoy. Əgər bu altı nəfərdən bəziləri müvafiq olsa və müxaliflər azlıq təşkil etsə, azlıq təşkil edənlərin boynunu vur. Əgər müxaliflər və müvafiqlər bərabər olsalar, Əbdürrəhman ibni Ovfun

Xatırladaq ki, Ömər Peyğəmbərin vəfatından sonra Səqifədə yaranmış təhlükəli vəziyyəti görmüşdü.¹ Ömər bu işdən dərin narahatçılıq hissi keçirib Əbubəkrin təsadüfi xilafətinin acınacaqlı nəticələr verəcəyini söyləyirdi. Buna görə də sonralar bu barədə belə deyirdi: Əbubəkrin xəlifə məqamına çatması əvvəlcədən fikirləşilmədən, təsadüfi şəkildə baş vermişdi. Amma Allah bu işin xoşa-gəlməz nəticələrinin qarşısını aldı.²

---

daxil olduğu tərəfi qəbul et. “Tarixül-üməm vəl-mülük” (Təbəri) 5-ci cild, səh.31; “Kamil ibni Əsir” 3-cü cild, səh.35. (M)

¹ Səqifə, ənsarın məşvərət üçün seçdikləri bir yerin adı idi ki, oraya özlərindən başqa adamı buraxmırdılar. Buna görə də Rəsul-əkrəmin vəfatından sonra hicrətin on birinci ili Səfər ayının axıncı günü səhabələr o həzrətin mənzilində yığışdıqları halda, Mədinəli olan Ovs və Xəzrəc adlı iki qəbilə Səqifədə bir yerə yığışdılar. Xəzrəc qəbiləsi istəyirdi ki, Səd ibni İbadəni xilafətə seçsinlər, amma Ovs qəbiləsi onlarla müxalifət edərək bey”ət etməyə razı olmurdular.

Bu zaman Ömər onların Səqifədə toplaşdıqlarından agah oldu, özünü təcili Peyğəmbərin mənzilinə çatdırıb Əbubəkri məxfi surətdə oradan çölə çıxartdı və həmin xəbəri ona dedi. Sonra hər ikisi Səqifəyə doğru getdilər. Yolda Əbu Übeydə ilə rastlaşdılar və onu da özləri ilə apardılar. Səqifədə siyasi oyunbazlıq əsasında Əbubəkri xilafə təyin edib ona bey”ət etdilər. Sonralar Ömər deyirdi: Əbubəkr təsadüfi şəkildə xəlifə təyin olundu. Allah müsəlmanları onun şərrindən, törətdiyi fitnə-fəsaddan saxladı. Əgər ondan sonra kimsə belə bir iş görmək istəsə, onu öldürün. “Kamil ibni Əsir”, 2-ci cild, səh.322; “Şərhi Nəhcül-bəlağə (müəllif: İbni Əbil Hədid), 1-ci cild, səh.123. (M)

² “Tarixi Təbəri” 3-cü cild, səh.20.

Hətta Əbubəkri özünü də xilafətin tələsik həll edilməsinə, bu böyük məsuliyyəti dərhal qəbul etməsinə bəraət qazandırmaq üçün üzrxahlıq edib deyirdi: Peyğəmbəri-əkrəm elə bir halda dünyadan getdi ki, camaat cahiliyyət dövründən çox da uzaqlaşmamışdı. Mən qorxdum ki, onlar fitnə-fəsada düçar olsunlar. Odur ki, dostlarım xilafət məsuliyyətini mənim öhdəmə qoydular.¹

Əhli-sünnətin nəzərindən də danılmaz olan bu mətləbləri nəzərə almaqla aydın olur ki, Peyğəmbəri-əkrəm (s) islam ümmətinin gələcək müqəddəratına laqeyid münasibət bəsləməyin nə qədər təhlükəli olmasını hamıdan artıq başa düşürdü və cəmiyyətə hakim olan təbii hadisələrə hamıdan artıq vəqif idi. Cahiliyyət dövründən təzəcə ayrılmış ümmətin xoşagəlməz vəziyyətini bütün insanlardan daha yaxşı dərk edirdi.

İKİNCİ SƏBƏB

Fərzimizə əsasən islam rəhbəri öz vəfatından sonra ilahi dinin aqibəti barəsində etinasız və laqeyid idi və buna görə də özündən sonra müsəlmanlara rəhbər təyin etmədi. Bu iddianı doğruracaq birinci səbəb aydınlaşdırıldı və gördüyünüz kimi rədd

---

¹ “Şərhi Nəcül-bəlağə 6-cı cild, səh.42.

olundu. Həmin müddəanı izah edə biləcək ikinci səbəb bu ola bilər ki, o Həzrət müsəlmanları başsız qoyub getməyin təhlükələrini başa düşürdü, amma onların qarşısını almaq üçün müəyyən tədbir görmək istəmirdi. Çünki o, bu fərzə əsasən öz Peyğəmbərlik risalətində qarşıya çıxacaq çətinlikləri həll etməli, ilahi dəvətə maneçilik törədən amilləri aradan aparmalı idi. Amma həyatı başa çatdıqdan sonra bu vəzifələri də sona çatır və gələcək hadisələrin heç biri onu maraqlandırmırdı. Rəsuli-əkrəmin barəsində yürüdülmən belə bir fərziyyə də düzgün deyildir. Hətta o, Peyğəmbər kimi deyil, sadəcə adi şəxs kimi qəbul edilsə, Allah tərəfindən olan risaləti nəzərə alınmasa və dünyanın sair rəhbərləri kimi fərz edilsə belə, yenə də bu yuxarıda qeyd olunan səbəb düzgün olmaz. Çünki rəhbərlik məsələsində bir kəsi tapmaq olmaz ki, Peyğəmbəri-əkrəm (s) qədər öz risalətinə tam ixlas və fədakarlıqla can yandırmış olsun.

O həzrətin həyatını araşdırdıqda görmək olar ki, onun həyatının bütün mərhələləri bizim qeyd olunan müddəanın şahididir. O cümlədən ölüm yatağında olarkən xəstəliyin şiddətli, üzücü təsirləri altında hər şeyi unudaraq bütün fikrini toplayıb Romalılara qarşı müharibə planları cızırdı və Üsaməni o döyüşlərə sərkərdə seçmişdi. O, hər dəfə buyururdu: Üsamənin ordusunu hərəkət üçün hazırlayın, Üsamənin ordusunu düşmənlərlə müharibəyə

göndərin. Üsaməylə seçilənləri müharibəyə göndərin.¹

Bəzən dözülməz ağırlar nəticəsində huşunu itirir, yenidən özünə gəlib həmin sözləri təkrarlayırdı. Bu Peyğəmbəri-əkrəmdir ki, öz risalətinin həyata keçməsinə o qədər əhəmiyyət verirdi ki, hətta can verdiyi halda belə o məqsəddən qafil qalmırdı. O Həzrət çox yaxşı bilirdi ki, müharibənin nəticələrini eşitməzdən əvvəl dünyadan gedəcəkdir. Belə olan halda təsəvvür etmək mümkündürmü ki, islam Peyğəmbəri öz dəvətinin gələcəyi üçün narahat deyildi və vəfatından sonrakı dövrlərdə ehtimal verilən xətər və təhlükələrin qarşısını almaq üçün müəyyən proqramlar hazırlamamışdı?!

Bu mətləbin axırında Peyğəmbərin mübarək ömrünün son anlarında içərisində Ömər də olmaqla bir dəstə səhabəyə xitabən buyurduğu sözləri xatırladıırıq.

“Mənim üçün qələm-kağız gətirin, sizin üçün bir şey yazım ki, məndən sonra heç vaxt zəlalətə düşməyəsınız.”²

---

¹ “Kamil” (İbni Əsir)

² “Müsnədi Əhməd”, 1-ci cild, səh.300; “Səhihi Buxari”, 1-ci cild, sülh kitabı

Sünnü-şiə kitablarında yazılmış bu ifadələr göstərir ki, Peyğəmbəri-əkrəm öz risalətinin gələcəyinə heç də biganə qalmamışdır. Onun müsəlmanların gələcək müqəddəratına biganə qalmasını təsəvvür edənlərin iddiaları tamamilə əsassızdır.

İKİNCİ YOL

Ehtimal verilən üç yoldan ikincisi budur ki, Peyğəmbəri-əkrəm (s) vəfatından sonra öz risalətinin gələcək aqibəti üçün müəyyən planlar hazırlamışdı. Belə ki, risalət sahibi ümmətin rəhbəri kimi canişinlik məsələsini ya ümmətin öz öhdəsinə qoymuşdur ki, müsəlmanların mühacir və ənsardan ibarət olan şuraları xalqın gələcəyini, ölkənin idarəçilik qanunlarını müəyyənləşdirsin; Ümmətin nümayəndələri sayılan bu heyət islam hökuməti üçün bünövrə qurmalı, islam dəvətinin rəhbərlik və

Bu rəvayəti Sibti İbni Covzi “Təzkirətul-xəvassil-umməti” kitabının 13-cü səhifəsində, Qəzzali “Sırrul-ələmin” kitabının 4-cü risaləsində başqa cür nəql etmişlər. Onun mətni aşağıdakı kimidir: “Mənim üçün kağız və mürəkkəb gətirin sizin üçün elə mətləblər yazım ki, məndən sonra xilafət məsələsində ixtilaf yaranmasın və bu məqama layiq olan şəxsi sizin üçün tanıtdırım.” Bu zaman Ömər dedi: Onun sözlünə qulaq asmayın, o, sayaqlayır. Allahın kitabı bizim üçün kifayətdir!

Bu Peyğəmbəri-əkrəmin (s) qarşısında Ömər in növbəti müxalifəti, o həzrətin aşkar buyuruğuna zidd olan ictihadına əməl etməsi idi. (M)

idarəçilik mərkəzini təkamül yolunda hidayət etməli idilər. Burada Peyğəmbəri-əkərəmin (s) vəziyyətini, habelə dəvətini mülahizə etsək, yenə də bu fərziyyə düzgün olmaz. Yəni iddia etmək olmaz ki, Peyğəmbəri-əkrəm (s) bu yolu seçmiş, ümmətin rəhbərliyini, islami risaləti özündən sonra birbaşa ümmətin öz öhdəsinə, ümmətin qabaqcıllarına, yaxud camaatın mühacir və ənsardan təşkil olunmuş nümayəndələrinə həvalə etmiş olsun.

Biz aşağıda bu məqamlara aid bəzi məsələləri qeyd edirik.

Birincisi: Əgər islam Peyğəmbəri gələcəkdə dini risaləti xalqın öz öhdəsinə qoymağı, qarşıya çıxacaq çətinlikləri şura əsasında həll etməyi nəzərdə tutsaydı, bu işdə əvvəldən öngörənlik edərək camaatı şura sistemi ilə tanış etməli, onun bütün məsələlərini geniş şəkildə şərh etməli və bunu dinin əsas bir qanunu kimi aydınlaşdıraraq bəyan etməli islam cəmiyyətini nəzəri cəhətdən onu qəbul etmək üçün hazırlamalı idi. Çünki o dövrdə islam cəmiyyəti müxtəlif qəbilələrdən təşkil olunmuşdu və onların ictimai-siyasi təfəkkürləri şura ilə tanış deyildi. İslamdan əvvəlki ictimai quruluş qəbilə və tayfa sistemindən ibarət idi və onda hökm sürən güc, sərvət və varislik amili onların həyatına hakim kəsilmişdi.

Biz islami mənbələrdən asanlıqla dərk edə bilərik ki, islam Peyğəmbəri heç bir vəchlə müsəmanları şura sistemi və onun fikri-əqidəvi prinsipləri ilə tanış etməmişdi. Çünki əgər belə bir şey olsaydı, təbiidir ki, o iş aşkarda öz əksini tapmalı, yaxud mühacir və ya ənsardan təşkil olan qabaqcıllar onunla olmalıydılar ki, Peyğəmbərin vəfatından sonra onu əməli olaraq həyata keçirsinlər və cəmiyyətdə tətbiq etsinlər. Halbuki Peyğəmbəri-əkrəmdən (s) nəql olunan rəvayətlərdə görürük ki, bu sistem barəsində heç bir şərh və ya izahat gözə dəymir. Həmçinin o sistemdə islam ümmətinin və yaxud cəmiyyət qabaqcıllarının heç bir rol oynamadığını aşkar görürük.

Aşağıdakı tarixi hadisələr bu müddəanı bizim üçün aşkar edir.

1-Əbubəkrin xəstəliyi ağırlaşdıqda xilafəti Ömər ibni Xəttaba təhvil verdi və Osmana əmr etdi ki, bu məsələni kağız üzərində yazsın. O belə yazdı: "Bismillahir-rəhmanir-rəhim. Bu, Rəsuli-əkrəmin xəlifəsi Əbubəkrdən möminlərə olan bir əhddir. Peyğəmbərə və siz müsəlmanlara salam olsun! Peyğəmbərə salam göndərdikdən sonra deyirəm:

Mən Ömər ibni Xəttabı sizə xəlifə seçdim, onun sözlərini eşidin, əmrlərinə itaət edin.”¹

2-Əbdürrəhman ibni Ovf Əbubəkrin görüşünə gəlib dedi: Ey Peyğəmbərin xəlifəsi, halın necədir?! Əbubəkr dedi: Mən artıq ölüm ayağındayam və sizin vəziyyətiniz məni narahat edir. Çünki sizin üçün elə bir xəlifə seçmişəm ki, adını eşidərkən beyniniz şişəcəkdir. (yəni hamınız narazı qalacqınız.) Çünki sizlərdən hər biriniz bu məqamı istəyirsiniz.²

Müxalif cəbhənin istəklərinin əksinə olaraq, bu şəkildə xəlifə təyin edilməsi göstərir ki, Əbubəkr heç bir vəchlə şura haqqında fikirləşmiş, əksinə özündən

---

¹ İbni Əsir “Kamil” kitabının 2-ci cildinin 55-ci səhifəsində Əbubəkrin amirənəliklə söylədiyi vəsiyyəti belə nəql etmişdir: “Əbubəkr ömrünün axır anlarında Osman ibni Əfvanı öz yanına çağırıb vəsiyyətini yazmağı tapşırırdı dedi: Bismillahir-rəhmanir-rəhim. Bu, Əbu Qühafənin oğlu Əbubəkrin tərəfindən müsəlmanlara olan bir əhddir. Sonra huşdan getdi. Osman qələmi götürüb özü belə yazdı: “Həqiqətən Ömər ibni Xəttabı özümdən sonra sizə xəlifə seçirəm. Mən ümmət arasında ondan yaxşısını xilafət üçün görmədim.”

Sonra Əbubəkr ayıldı və Osmandan soruşdu ki, mənim sözlərimin ardınca nə yazdın? O da məsələni olduğu kimi danışdı. Əbubəkr razılığını bildirib dedi:

Osman, çox yaxşı yazmışsan. Allah sənə xeyir versin.

Xəlifələrin bu cür özbaşnalıqları səbəb olmuşdur ki, tarixdə xoşagəlməz hadisələr baş versin və sonralar Əməvilər, Əbbasilər və bu kimi digər xəlifələr öz güclərinə arxalanaraq islam ümmətinin istəklərinə əhəmiyyət vermədən həmin yolu davam etdirlənlər. (M)

² “Tarixi Yəqubi” 2-ci cild, səh.126-127. (M)

sonrakı xəlifəni təyin etməyi özünün şəxsi haqqı bilir. Hətta müsəlmanların onun seçdiyi xəlifə müqabilində təslim olub itaət etməsini vacib bilir. Buna görə də öz vəsiyyətnaməsində camaata həmin xəlifə qarşısında qeydsiz-şərtsiz müti olub itaət etməyi əmr edir.

Aydındır ki, Əbubəkrin əməli təkcə xəlifəliyə namizəd olan şəxsi tanıtdırmaq, yaxud xalqa özündən sonrakı xəlifənin seçilməsi barəsində fikirləri aydınlaşdırmaq deyildi. Əksinə, camaatı icbari şəkildə bu işi qəbul etməyə vadar edib xəlifə seçdi.

3-Digər bir yerdə görürük ki, Ömər özünə sonrakı xəlifəni təyin etmək hüququ verir. Buna görə də xəlifə təyin olunmasını altı nəfərlik şuraya həvalə edir və xalqın iradəsilə onlardan birinin rəhbər seçilməsinə razılıq vermir. Ömər xəlifə təyin etmək üslubunda şura əsasında seçki üsulundan əsər-əlamət görünmür. Belə ki, bu iş Əbubəkrin əməlində də görünməmişdi. Müsəlmanlar Ömərdən, özündən sonrakı xəlifəni təyin etməsini istədikdə dedi: Əgər iki nəfərdən heç olmasa biri diri olsaydı, tam xatircəmlə xilafəti ona tapşırırdım. Onlardan biri Əbu Hüzeyfənin azad olunmuş qulu Salim, digəri isə

Əbu Übeydə Cərrahdır. Əgər Salim diri olsaydı, xilafəti heç də şuraya həvalə etməzdim.¹

4-Əbubəkr ölüm yatağında Əbdürrəhman İbni Ovfa dedi: Çox istəyərdim Peyğəmbəri-əkrəmdən (s) soruşam ki, səndən sonra xilafət kimin haqqıdır? Əgər bunu soruşsaydım heç kəs ona tamah salmazdı.²

5-Ənsar tayfasının bəzi şəxsiyyətləri Bəni-saidə Səqifəsində bir yerə yığışib Səd ibni Übadəni rəhbərliyə seçmək istəyəndə, onların arasından bir nəfər dedi: Əgər mühacirlər müxalifət etsə Peyğəmbərin yaxın adamları və dostları olmalarını desələr nə etməliyik? Bir neçə nəfər dedi: Hər tərəfdən bir xəlifə təyin edək və bundan başqa heç bir şeyə razı olmayaq.

6-Əbubəkr Səqifədə çıxış edərkən dedi: Biz mühacirlər islamı hamıdan əvvəl qəbul etmişik və başqaları bizim ardıcılarımız hesab olunur. Biz

---

¹ “Təbəqat (İbni Səd) 3-cü cild, səh.248.

Mərhum Seyyid Şərəfuddin (r) “Ən-nəssu vəl ictihad” kitabının 113-cü səhifəsində Ömər in bu sözlərini tənqid edərək buyurur: Ömər in məhz bu sözü Peyğəmbərin əmrləri ilə müxalifətçilikdir. Çünki Peyğəmbər (s) sünnülərin də nəql etdiyi hədislərdə buyurmuşdur:

Mən in xəlifəm Qureyşdən olmalıdır. Aydındır ki, bunlardan heç biri Qureyşi deyildi. (M)

² “Tarixi Təbəri” 4-cü cild, səh.52.

Peyğəmbərin qohumlarıyıq və ərəblər arasında daha üstünük.¹

7-Ənsar, xilafətin mühacirlə onlar arasında növbə ilə bölüşdürülməsi təklifini irəli sürdükdə Əbubəkr etiraz edərək dedi: Həzrəti Məhəmməd (s) Peyğəmbərliyə məbus olan zaman ərəblər öz atababalarının dinlərini tərk etmək istəmirdi. Buna görə də o Həzrətlə müxalifətçilik etməyə başladılar. Bu ilkin mühacirlər Rəsuli-əkrəmin (s) yaxınları idi. Onlar həzrətə iman gətirmişdilər və hamıdan əvvəl onu təsdiq etmişdilər. Buna görə də onlar Peyğəmbərin yaxın adamları və canişinləri sayılır, xalq arasında onun xilafətinə daha artıq layiqdirlər və bu bəradə onunla yalnız zalımlar münaqişə yaradır.

---

¹ Bu zaman Əbubəkrin məqsədi Quranda mühacirlərin dəyəri və fəziləti barəsində olan mətləbdir ki, onlardan biri “Nəhl” surəsinin 41-ci ayəsindədir. Allah-təala buyurur:

“Və əzab-əziyyəyə dözdükdən sonra Allah yolunda hicrət edənlərə dünyada gözəl mükafatlar verəcəyik. Amma axirət savabı daha üstün və böyükdür.”

Amma bilmək lazımdır ki, bu mükafat o yerdədir ki, insan haqq yolunda narahatlıqlara, işkəncələrə, əzab-əziyyətlərə dözsün və bu zəhmətlər daha yaxşı dünyəvi həyata nail olmaq naminə olmasın. Buna görə də Əli (ə) “Nəhcül-bəlağə-nin 187-ci xütbəsində buyurur:

Hicrətin adı yalnız o kəsə şamil olur ki, höccəti tanımış olsun. Deməli hər kəs höccəti tanısa və ona iman gətirsə mühacir olacaqdır. “Nəhcül-bəlağənin şərh, İbni Əbil Hədid Beyrut çapı” 3-cü cild, səh.317 (M)

8. Din yolunda möhkəm dayanıb camaatı haqqa dəvət edənlərdən biri Ənsardan olan Hübab ibni Müncər dedi: Əl saxlayın! Mühacirlər sizin sayənizdədirlər. Əgər onlar müxalifət etsələr, onda hər birimizdən bir xəlifə seçərik. Bu zaman Ömər dedi: Heç vaxt belə bir şey mümkün olmaz. Çünki iki qılınc bir qına yerləşməz. Peyğəmbərin yaxın adamları olduğumuz halda, bizimlə müxalifət edənlər fasiqdirlər.¹

Birinci və ikinci xəlifənin özlərindən sonra başqaları tərəfindən heç bir irad edilmədən canişin təyin etmələri, xilafət haqqının ənsara deyil, yalnız özlərinə həsr etmələri və bu işdə Peyğəmbərlə yaxınlıq, qohumluq əlaqələrinə əsaslanmaları, hər iki dəstədən xəlifə seçilməsi barəsində ki, nəzəriyyələri, eləcə də Əbubəkrin Peyğəmbərdən xəlifə seçmək barəsində bir şey soruşma-masına təəssüflənməsi və bu kimi digər işlər sübut edir ki, Peyğəmbəri-əkrəmdən (s) sonra hakimiyyəti ələ alan “qabaqcıllar” o zaman şura məsələsinə əsla diqqət yetirməmişdilər və bu hökmün şərtləri barəsində ibtidai anlayışa belə malik deyildilər.

Əgər Peyğəmbəri-əkrəm islam ümmətini şura sistemi ilə tanış etsəydi, mühacir və ənsardan heç

---

¹ Səqifənin məsələlərini dərk etmək üçün “Nəhcül-bəlağənin” şərh, İbni Əbil Hədid 6-cı cild, səh. 6-9-a baxa bilərsiniz.

olmasa bir neçə nəfəri şura əsasında təlimatlandırsaydı belə bir məsələnin müzakirəsi normal bir iş kimi qəbul olunardı. Halduki tarixdə, qeyd olunan məqamlara heç bir nümunə və dəlil göstərmək mümkün deyildir.

Həmçinin qeyd olunan mətləblərdən aydın olur ki, Peyğəmbəri Əkrəm (s) “şura”nı islam ümmətinə, hətta bir-birinin yerinə keçən bir quruluş kimi də bəyan etməmişdi. Çünki, adət üzrə, belə bir böyük əhəmiyyətə malik olan məsələnin, islam ümməti tərəfindən tez bir zamanda unudulması və islam aləmində ondan azacıq əsər-ələmət belə qalmaması qeyri-mümkündür.

Bu məsələnin daha da aydın olması üçün aşağıdakı incəliklərə diqqət yetirmək kifayətdir:

1- Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in bəşətindən qabaq hər hansı hökumət quruluşunun olmadığını nəzərə alsaq, müsəlman ümmətin arasında Peyğəmbərin vəfatından sonra şura idarə sistemi tamamilə yeni bir şey sayılmalı idi. Buna görə də (əvvəldə izah etdiyimiz kimi) onun qanun kimi qəbul ediləcəyi surətdə Peyğəmbər camaatı onunla müəyyən qədər tanış etməli və hamının diqqətini ona doğru yönəltməli idi.

2- Şura məsələsini sadəcə olaraq ümumi bir qanun kimi ortaya atmaq kifayət deyildi. Əksinə,

belə olan təqdirdə xüsusilə onun əsas meyarları tam təfəsilatı ilə şərh olunmalı idi ki, şura üzvlərinin ixtilafı olduğu məsələlərdə hansı meyarlar əsasında müəyyən bir dəstənin nəzərinin başqalarının nəzərindən üstün sayılması, eləcə də əksəriyyət təşkil edənlərinmi, yoxsa daha geniş nəzərlərə malik olanların nəzərinin irəli salınması və sair kimi məsələlər məlum olsun. Əgər bu məsələnin bütün yönləri hərtərəfli şəkildə bəyan olunmasaydı, Peyğəmbərin vəfatından sonra əsla icra oluna bilməzdi.

3- Şura dedikdə, ümmətin hökumətin idarə olunmasında bir növ müşavirə yolu ilə məşq etmələri nəzərdə tutulur. Aydınır ki, bu məsələ islam ümməti içərisində öz nəzər və rəylərini verib seçki hüququna malik olan əksəriyyət təşkil edənlərə həvalə edilməli idi. Buna əsasən, əgər Peyğəmbərin vəfatından sonra şuranın icrası, bir şəriət hökmü kimi vacib olsaydı, onda bu məsələ islam ümmətinin əksəriyyətini təşkil edən qruplarına həvalə edilməli idi. Çünki onların hər biri bu məsələnin məsuliyyətinin bir qismini öhdəsinə almalı idilər və müsəlmanların müqəddə-ratının həll olunduğu bu mühüm məsələ barəsində bitərəf mövqe tuta bilməzdilər.

Qeyd olunan bu məsələlər aydın şəkildə sübut edir ki, əgər Peyğəmbəri Əkrəm (s) özündən sonra

canişin seçmək üçün şura təşkil etmək barədə qərar versəydi, onda onu hökmən ətraflı şəkildə bəyan etməli, bu məsələ barəsində camaata geniş miqyasda agahlıq verməli, onları məsuliyyətlərinin nə qədər ağır olduğundan agah etməli, onun bütün şərtlərini, həddini-hüdudunu bəyan etməli və nəhayət heç bir qaranlıq məsələ qoymamalı idi. Şübhəsiz, əgər Peyğəmbərin tərəfindən belə bir geniş miqyasda olan məsələ bəyan edilsəydi, ömürlərinin axırına qədər o həzrətin yanında olanların bu kimi məsələləri unutmaları qeyri-mümkün idi.

Bəziləri deyə bilər ki, ola bilsin, Peyğəmbər (s) şura məsələsini bu mövzunun tələbinə uyğun olaraq geniş miqyasda irəli çəkmiş, müsəlmanlar da dərin dünyagörüş və tam agahlıq üzündən onun həddini-hüdudunu öyrənmişdilər, lakin o həzrətin vəfatından sonra siyasi məqsədlər camaatı susmağa məcbur etmişdi. Buna görə də onlar şura barəsində Peyğəmbərdən eşitdiklərini bir kəsə deməyə cür"ət etməmişdilər!

Bu təsəvvür də düzgün deyildir. Çünki müsəlmanların əksəriyyətini təşkil edən adi şəxslər Peyğəmbərin vəfatından sonra yaranan hökumət quruluşunda iştirak etməkdən və səqifə piramidasının təşkil edilməsindən məhrum edilmişdilər və onlar siyasi çəkişmələrdən tamamilə uzaqda idilər.

Deməli, əgər şura məsələsi Peyğəmbərin tərəfindən lazım olan şəkildə irəli çəkilib bəyan olunsaydı, onun xəbəri təkcə siyasət səhnəsində olanlarda xülasələnməzdi ki, nə vaxtsa siyasi məqsədlərə qurban getsin. Əksinə, belə bir şey olsaydı, hamı onu eşitməli və Peyğəmbər səhabələrinin və ya adi müsəlmanların vasitəsi ilə təbii şəkildə bizim əlimizə də gəlib çatardı. Necə ki, Əli (ə)-ın hamıdan fəzilətli və üstün olması, eləcə də onun Peyğəmbərin canişini olması ilə əlaqədar hədislər elə səhabələrin vasitəsi ilə nəql olunmuş və bizim əlimizə çatmışdır. Halbuki, həmin dövrdə bütün siyasi məqsədlər tələb edirdi ki, bu barədə hətta bir hədis də olsun belə, nəql olunmasın. Lakin bununla belə, şura barəsində ağlabatan bir şey nəql olunmamışdır. Hətta siyasi cərəyanlara rəhbərlik edənlər belə müxtəlif siyasi hadisələrdə bir-biri ilə ixtilafa düşəndə, digərinin ziddinə olaraq şura barəsində şüar versəydilər, onların öz xeyrinə olardı. Onların heç biri ixtilaflarının şura yolu ilə həll edilməsini təklif etmirdilər. Səhabələrin tarixində elə bir hal tapmaq olmaz ki, hər hansı bir qrup bu məsələdən digərinin əleyhinə istifadə etmiş olsun. Misal üçün, Təlhə Ömərlə qarşı-qarşıya dayananda və Əbu Bəkrin seçilməsini şiddətlə məhkum edəndə o, hər şeydən söhbət açır, lakin şura barəsində bir söz olsun belə danışmır. Halbuki, əgər Peyğəmbərdən bu barədə hər hansı bir söz eşidilmiş olsaydı, hökmən

ona istinad edər və misal üçün, “Əbu Bəkr şura ilə müxalifdir” - deyərdi.

Digər tərəfdən də inanmaq olmur ki, Rəsuli-əkrəm (s) şura hökmünü şəriət nöqtəyi-nəzərindən kamil bir qanun kimi çıxarmış olsun, amma onun icra metodunu, şəraitini və digər yönlərini açıqlamasın.

İkinci halda fərz olunur ki, həzrət Peyğəmbər özündən sonra mühacir və ənsardan olan qabaqcılları bu işlərə nəzarətçi təyin etmişdi. Amma bu fərzə əsasən Peyğəmbəri-əkrəm (s) qeyd olunan nəqli ideoloji baxımdan elə hazırlamalı idi ki, onlar şura sisteminə dərinədən yiyələnəli, müsəlmanlar üçün həyati məsələ sayılan belə bir məsuliyyətli işi tam təfərrüatı ilə öyrənməliydilər. Risalət qarşısında yarana biləcək ardıcıl problemlər üçün elə çıxış yolları seçməliydilər ki, İslami dəvət ilə tam şəkildə uyğun olsun. Xüsusilə, Kəsrə və Qeysər padşahlarının səltənətinin dağılmasından xəbər verən belə bir Peyğəmbər gözəl şəkildə bilirdi ki, islam qoşunları çoxlu fəthlər edəcək, yaxın gələcəkdə müxtəlif millətlər və ölkələr müsəlman cəmiyyətinə qoşulacaqdır. Bunun ardınca islam ümməti qarşısında yüksək vəzifələr yaranacaq o millətləri islamla tanış etmək, daima genişlənməkdə olan müsəlman xlaqları arasında sabitlik yaratmaq kimi böyük problemlər ortaya çıxacaqdı.

İslam ümməti içərisində ən pak şəxslərin Peyğəmbər təlimlərinə varis olmasına və fədakarlıqda sair nəsillərdən daha layiq olmalarına baxmayaraq, onlarda ilahi risalətin ağırlığını qəbul etmək xüsusi hazırlıq əlamətləri, müsəlmanlara rəhbərlik qayda qanunlarından söhbət açan geniş və dərin məlumatlar müşahidə olunmur.

Bizim bu sözüümü təsdiq edən nümunələr o qədər çoxdur ki, onların hamısını burada gətirə bilmərik, və yalnız bir neçə misalla kifayətlənirik.

Həzrət Peyğəmbərdən şəriət barəsində nəql olunan hədislərin sayı bir neçə yüzdən artıq deyildir. Halbuki tarixə əsasən Peyğəmbəri-əkrəmin səhabələrinin sayı təxminən on iki min nəfər idi ki, onların bir neçə min nəfəri bir şəhərdə və ya bir məsciddə gecə-gündüz o həzrətlə yanaşı olmuşdur. Bu rəqəmlər və faktlar əsasında iddia etmək olarmı ki, Peyəmbəri-əkrəm (s) öz müasirlərini dəvətinin rəhbərliyi üçün hazırlamışdı?

Məsələn daha aydın şəkildə başa düşmək üçün nəzərə almaq lazımdır ki, səhabələr vasitəsiz olaraq Peyğəmbərin özündən bir şeyi soruşmağa utanır və ya çəkinirdilər. Hətta bəziləri gözləyirdilər ki, çöl ərəblərindən biri gəlib Peyğəmbərdən bir şey soruşsun və o həzrət cavab verdiyi zaman öz məlumatlarını artırırlar. Bir sözlə, səhabələr

gələcəkdə baş verəcək hadisələrdən məlumatlı deyildilər. Buna görə də bu barədə heç bir şey soruşmurdular. Ömər bir gün mənbərdə dedi: Gələcəkdə baş verəcək hadisələr barəsində bir şey soruşan şəxs günahkardır. Çünki həzrət Peyğəmbər (s) yalnız həyata keçən məsələlərdən söhbət edirdi.¹ Yenə də Ömər digər bir yerdə demişdi: Heç birinizə rəva deyildir ki, gerçəkləşməmiş şeylər barəsində Allahın bəyan etdiyi hökmü soruşasınız.

Bir nəfər, Ömərin oğlundan bir şey soruşdu. O, isə cavabında dedi: Mövcud olmayan bir şey barəsində heç nə soruşma. Çünki atam Ömər İbni Xəttab belə bir şəxsi lənətləmişdir.²

Bir nəfər Übeyy İbni Kəbdən bir məsələ soruşdu. O, isə cavabında dedi: Sənin soruşduğun şey mövcuddurmu, baş veribmi?

Dedi: Xeyr.

Übeyy dedi: İndiki belədir, mənə möhlət ver qoy o şey vücuda gəlsin.

Ömər bir gün Quran tilavət edərkən «əbb» kəlməsinə çatır. Hamısının mənasını başa düşdüm, amma “əbb”-in mənasını bilmədim. Daha sonra dedi: Allaha and olsun, bunun özü məşəqqətdir. “Əbb”

---

¹ “Sünəni Darəmi”, 1-ci cild, səh. 50

² “Sünəni Darəmi”, 1-ci cild, səh. 56

sözünü bilməməyin nə eybi var? Allahın kitabında aşkar olan şeylərə əməl edək, bilmədiyimiz şeyləri isə Allahın öhdəsinə qoyaq.

Bunların hamısı göstərir ki, səhabələr mövcud olmayan hadisələr barəsində heç bir şey soruşmur və ya az maraqlanırdılar. Qeyd edək ki, bu üslub bir növ onların tutduqları yol idi. Həmin məsələ Peyğəmbəri-əkrəmdən (s) şəriət məsələləri barəsində nəql olunan rəvayətlərin azalmasına səbəb oldu. Həmin üslub şəriətdə bəzi şəxslərin kitab və sünnədən başqa şeylərə, o cümlədən istehsan və “qiyas” hökmlərinə əməl etməsinə səbəb oldu.¹

Bəli, bu üslub dəvətə rəhbərlik üçün xüsusi bir ideologiyanın olması ilə düz gəlmir. Çünki, belə bir iş olsaydı, onda mütləq sözügedən nəsil geniş səviyyəli təlim-tərbiyə altında olmalı və gələcəkdə qarşılaşacaqları məsələlərin hökmləri ilə yaxından tanış olmalı idilər.

---

¹ İstihsan, ümumi qiyas müqabilində cüz”i məsləhətə əməl olunmasıdır. Bu qanun Malik və Əbu Hənifənin məzhəbində istifadə olunur.

Qiyas da xüsusi göstərişlərin oxşarına Quran və sünnədə olmayan hökmü təsbit etmək deməkdir. Bu qanun Maliki və Hənbəli məzhəbində istifadə olunan qaydalardan biridir. Bunlardan heç biri “şii”lər tərəfindən qəbul olunmur Çünki bu qondarma hökm əsasında əməl etmək ictimai xətərlərə və fəsada səbəb olur. (M)

Səhabələr bəzi hallarda sual verməkdən çəkindikləri kimi, o həzrətin hədislərini yazıb saxlamaqda da etinasız və laqeyid idilər. Halbuki Peyğəmbərin sünnəsi müsəlmanların Qurandan sonra ən böyük mənbəyi idi, o da yazılıb saxlanmaqla təhrifdən uzaq qala bilərdi.

Hərəvi öz kitabının “danışmağın məzəmmət olunması” adlı bölməsində Yəhya ibni Səddən, Əbdüllah ibni Dinarın belə söylədiyini rəvayət edir: *“Əshab və tabein hədisləri yazmurdılar; onu əzbərləyir və şifahi şəkildə digərlərinə nəql edirdilər.”*

İbni Səd özünün “Təbəqat” kitabında yazır: *“İkinci xəlifə, Peyğəmbəri Əkrəmin sünnəsi qarşısında müəyyən mövqe seçməkdə həmişə fikirləşirdi. Bir ay fikirləşdikdən sonra Peyğəmbər (s) sünnəsini yazmağı rəsmi şəkildə qadağan etdi. Beləliklə də, müsəlmanların Qurani-kərimdən sonra ən böyük və mötəbər mənbəsi olan sünnə, unudulmağa başladı. Təqribən 150 il ərzində bir tərəfdən təhrif edilərək unuduldu, digər tərəfdən isə hədisləri əzbərləyib yadda saxlayan şəxslərin dünyadan getməsi ilə ağır zərbələrə məruz qaldı.”*

Bu dövrdə Əhli-beyt (ə)-in bu məsələ qarşısında tutduğu yol və mövqe başqalarından tamamilə ayrı idi; onlar elə ilk gündən etibarən hədisləri bir yerə toplayıb yazmağa başladılar. İmamlardan (ə) nəql olunan bir çox hədislərdə qeyd olunur ki, onların

əlində, Peyğəmbəri Əkrəmin öz imlası və Əli (ə)-in alyazması ilə yazılan qalın bir kitab vardır ki, Peyğəmbəri Əkrəmin bütün hədisləri onda mövcuddur.

***

İndi özünüz insafla mühakimə yürüdün: Görəsən, islam qanunları barəsindəki nəzərləri həddindən artıq sadə və səthi olan, hətta hələ baş verməmiş bir hadisə barəsində bir şey soruşmağı rəva görməyən, üstəlik Peyğəmbər (s)-in buyurduğu hədisləri də o həzrətdən eşitdikdən sonra belə kənara qoyan şəxslər islami risalətə rəhbərlik işini öhdələrinə alaraq tarixin ən çətin mərhələlərində ona rəhbərlik edə bilərdilərmə?!

Görəsən, Peyğəmbəri Əkrəm (s) icazə verərdimi ki, onun sünnəsi və buyurduğu hədislər pərakəndə vəziyyətdə qalsın və bir yerə toplanmasın? Halbuki, o həzrətin özü, onun sünnəsinə sarılıb əməl etməyi əmr etmişdi! Məgər şuranın siyasətbazların əlində oyun-oyuncağa çevrilməməsi, sabit və müəyyən şəkildə icra olunması naminə, onun üçün bir hədd-hüddud təyin edilməsi zəruri deyildimi?

Şübhəsiz, Peyğəmbər (s)-in bu məsələ qarşısında tutduğu ağılasığan və məqbul təfsir yalnız bu ola bilərdi: Bəli, o həzrət, Əli (ə)-ı, özündən sonra ümmətə rəhbərlik üçün hazırlamış, bütün şəriət hökmlərini və sünnələri onun yanında əmanət

qoymuş və öz elmindən min-min elm babını onun üzünə açmışdı!

Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in vəfatından sonra baş verən hadisələr isbat etdi ki, ənsar və mühacirlərin islam ümmətinin irəliləməsi yolunda yaranan böyük çətinliklər barəsində heç bir məlumat və ağıllığı yoxmuş.

Bunlar istehsan və qiyas kimi qondarma hökmlər çıxarmağa başladılar. Bu da ayrı-ayrı fərdlərin öz şəxsi təsəvvürlərini şəri"ət hökmləri səviyyəsində qəbul etdirməsinə və həqiqi olan ilahi göstərişlərin bəşəri qanunlarla qarışmasına gətirib çıxardı.

Bəli, bu üslub ilahi dəvətə rəhbərlik üçün lazım olan xüsusi ideologiyaya malik olmaqla əsla müvafiq deyildir. Çünki ona əməl edilməsi qeyd olunan nəslin geniş səviyyəli təlim-tərbiyəyə yiyələnməsini, xalq üzərində gələcək hakimiyyətdə ehtiyac duyulacaq hökmlərdə tamamilə məlumatlı olmalarını tələb edirdi.

Peyğəmbəri-əkrəmin (s) vəfatından sonra qarşıya çıxan hadisələr göstərdi ki, mühacir və ənsardan təşkil olunmuş nəsil həzrətin vəfatından sonra yaranan böyük problemlərə hazırlıqlı deyildilər. Qeyd olunduğu kimi, hətta fəth olunan geniş ərazilər və ölkələrin idarəçiliyi barədə nə

xəlifənin özü və nə də ona tabe olanlar heç bir şey bilmirdilər. Onlar ayırd edə bilmirdilər ki, əldə olunan qənimətlər əsgərlərin arasında bölünməlidir, yoxsa müsəlmanların ümumi əmlakına – beytülmalə daxil edilməlidir.

Təsəvvür etmək olarmı ki, həmişə Kəsrə və Qeysər kimi böyük imperiyaların fəth olacağını xatırladan Peyğəmbər həmin qrupu o müharibələrin fatehi və rəhbəri seçsin, amma o geniş ölkələrin idarəçiliyi və şər"i hökmləri barəsində heç bir şey deməsin?!

Bundan əlavə Peyğəmbəri əkrəmlə (s) müvafiq olan nəsil, hətta o həzrətin ictimai yerlərdə, hamının hüzurunda dəfələrlə yerinə yetirdiyi dini məsələlər barəsində lazımi məlumatlara malik deyildilər.

Məsələn, Peyğəmbəri-əkrəm (s) yüz dəfələrlə xalq qarşısında meyyit namazı qılmış və bu işi açıq havada, aydın şəkildə və müşahidə etmək üçün heç bir maneə olmadığı tərzdə icra etmişdir. Amma bununla yanaşı daim dəfn mərasimində iştirak edən səhabələr bu vacib ibadətin tərzini düzgün yadda saxlamağa lüzum görməmişdilər. Çünki həmişə bu işi Peyğəmbərin özü yerinə yetirir və onlar da kəlmə-kəlmə o həzrətə iqtida edərək təkrar edirdilər.

Buna görə də Peyğəmbəri-əkrəmin vəfatından sonra səhabələr meyyit namazının təkbirlərinin sayı barəsində ixtilaf etdilər.

Məşhur ravi Təhavi İbrahimi rəvayət edir ki, Peyğəmbəri-əkrəmin (s) vəfatından sonra camaat meyyit namazı barəsində ixtilafa düşdülər. Biri deyirdi ki, mən Peyğəmbərin beş təkbir dediyini eşitmişəm. Digəri deyirdi ki, mən dörd təkbir eşitmişəm.

Bu ixtilaf Əbubəkrin vəfatına qədər və ondan sonra Ömər in xilafətə gəldiyi dövrün əvvəlinədək kəskin şəkildə davam etməkdə idi. Bu ixtilaf Öməri bərk narahat edirdi. Odur ki, səhabələrdən bir dəstəsini çağırıb dedi: Siz Peyğəmbər səhabələrisiniz, hansı məsələdə ixtilaf etsəniz, camaatda sizdən sonra həmin işlərdə ixtilaf edəcəklər. Hər vaxt müəyyən bir məsələdə fikir birliyində olsanız, xalq da o mətləbdə yekdil olacaqdır. İndi isə bu məsələ barəsində fikirləşin və ümumi bir qərara gəlin. Bu sözdən sonra onlar sanki yuxudan oyandılar və dedilər: Ey Əmirəl-möminin necə də düzgün fikirləşmişiniz.¹

Beləliklə, mülahizə etdiyiniz kimi səhabələr Peyğəmbəri-əkrəmin (s) həyatı dövründə əksər hallarda o həzrətin özünə arxalanır, islam təlimlərini

---

¹ “Ümdətul-qari” 4-cü cild, səh.129.

və hökmlərini öyrənib yadda saxlamağı çox da zəruri hesab etmirdilər.

Belə təsəvvür oluna bilər ki, bəlkə səhabələr barəsində yuxarıdakı izahlar, eləcə də onların islam ümmətinə rəhbərlik etməyə layiq olmamaları barədə deyilənlər həqiqətlə uyğun olmasın. Çünki biz hamılıqla inanırıq ki, Peyğəmbər (s) öz səhabələrinin təlim-tərbiyəsi yolunda çox çalışdı və bu məqsədlə də təqvalı və müəyyən işləri öhdəsinə ala bilən şəxslər yetişdirmişdi.

Bu iradın cavabında deməliyik ki, biz Peyğəmbər (s) səhabələrinin bəzilərinin həqiqi simasını ifşa etməklə o həzrətin bəzi başqa səhabələrə verdiyi çox dəyərli təlim-tərbiyədəki meyarlar arasında heç bir ziddiyyət görmürük. Çünki biz o həzrətin verdiyi təlim-tərbiyəni ilahi bir təlim-tərbiyə hesab etməklə və onu, peyğəmbərlərin tarixində ən nümunəvi bir təlim-tərbiyə bilməklə yanaşı, bunun səmərələrini və ondan irəli gələn müsbət nəticələri qiymətləndirərkən zaman və məkan şəraitlərini nəzərə almaya bilmərik.

Misal üçün, şagirdlərə ingilis dili dərsi deyən bir müəllimi nəzər alaq. Biz onun tədris keyfiyyətini öyrənmək istəyərkən təkcə əldə olunan nəticələri və şagirdlərin ingilis dilində danışmağı hansı dərəcədə mənimsədiklərini nəzərə alaraq mühakimə yürüdə

bilmərik. Bu iş üçün hökmən müəllimin şagirdlərə dərs dediyi müddəti də nəzərə almalı, onların dərsdən əvvəlki vəziyyətlərini və ingilis dilli xalqlara yaxın və ya uzaq olmaları baxımından coğrafi şəraitlərini unutmamalıyıq. Habelə biz onların tədris müddətində və dil öyrəndikləri zaman qarşılaşdıqları çətinlikləri, o günlərdə baş verən təbii hadisələri, müəllimin ingilis dilini hansı məqsədlə öyrətməsini və şagirdlərin də bu dili nə üçün mənimsədiklərini diqqətlə təhlil etməliyik. Məhz bütün deyilənləri nəzərə aldıqdan və əldə olunan nəticələri sair elm ocaqlarında əldə olunan nəticələrlə müqayisə etdikdən sonra həmin müəllimin tədris etmək bacarığını qiymətləndirə bilərik.

Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in, səhabələri tərbiyə edib yetişdirməsi məsələsində isə aşağıdakı mətləbləri nəzərə almalıyıq:

1) Tərbiyə müddətinin qısa olması

Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in, islam ümmətinin təlim-tərbiyəsini öhdəsinə aldığı zaman müddəti islami dövətin əvvəllərində o həzrətə iman gətirən azsaylı insanlar üçün təqribən iyirmi il, müsəlmanların əksəriyyəti (ənsar) üçün təqribən on il və "Hüdeybiyyə sülhündən Məkkənin fəth olunduğu vaxta qədər islamı qəbul edən əksəriyyət üçünsə 3-4 il idi.

2) İslami tərbiyədən əvvəlki dövrlərdə onların fikri, ruhi, dini vəziyyətləri və onların mövcud adət-ənənələri;

Çox güman ki, bu barədə əlavə izahata ehtiyac olmasın. Çünki onların bütün həyatları boyunda olan çatışmamazlıqlar və nöqsanlı hallar hamıya aydındır. İslamın onların həyatında yaratdığı dəyişikliklər səthi bir dəyişiklik deyildi, əksinə, çox əsaslı, dərin və köklü bir dəyişiklik olub cahiliyyət dövrünün puç və əsassız meyarlarını viran etdi, yeni bir ümmətin (cəmiyyətin) bünövrəsini qoydu. Onların bu dəyişikliklərdən əvvəlki vəziyyətləri ilə sonrakı vəziyyətləri müqayisə olunmaz dərəcədə fərqlənirdi.

3) Müxtəlif cəbhələrdə siyasi və hərbi çəkişmələr

Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in, onun öz köməkçiləri arasında olan münasibətlə sair şəxslər arasında olan bağlılığın fərqi, bu bağlılığın müxtəlif və bir neçə yönə malik olması idi. (Məsələn, həzrəti İsa ilə onun həvariləri arasında olan bağlılıq əsas etibarilə tək cəmiyyət müəllim-şagird bağlılığı idi.) Çünki Peyğəmbəri Əkrəm (s) eyni zamanda həm cəmiyyətin müəllim və tərbiyəçi, həm ordu sərkərdəsi, həm də hökumət başçısı idi.

4) Kitab əhlinin fikirlərinin müsəlman ümməti arasında in"ikas olunması

Müsəlmanların kitab əhli və sair din ardıcılları ilə qarşılaşması, eləcə də müsəlmanlarla sair din və məktəblərdə tərbiyə alan şəxslər arasında baş verən keşməkeşlər həmişə onlarda iztirab hissi və təşvişin yaranmasına səbəb olurdu.

Hamımız bilir ki, bu keşməkeşlər müsəlmanlar arasında böyük həcmdə israil ideologiyasının yayılmasına səbəb oldu və onun ziyanlı təsirləri bütün fikri-ideoloji sahələrdə nüfuz etdi. Qurani-kərimə səthi bir nəzər yetirməklə, ilahi vəhydə bu təfəkkür tərzinin kökünü kəsmək üçün nə qədər Səy göstərilməsi məlum olur.

5) Həmin mərhələdə Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in tərbiyəvi məsələlərdə əsas hədəfi

Belə bir mərhələdə dünyanın böyük və dahi müəllimi həzrət Peyğəmbər (s)-in şəxsən icra etmək istədiyi tərbiyəvi proqram, yeni risalətə rəhbərlikdə təcrübə qazanmaq üçün layiqli bir ümmətin bünövrəsini qoymaqdan ibarət idi. İslam şəriət hökmləri və risalətin hərtərəfli və kamil şəkildə qiymətləndirilməsindən başa düşürük ki, Peyğəmbər (s)-in öz tərbiyəvi proqramlarının həmin

mərhələsindəki hədəfi, elə bir səviyyədə deyildi ki, onlar rəhbərlik məsuliyyətini öhdəsinə ala bilsinlər.

Həmin mərhələdə Peyğəmbər (s)-in hədəflərini bu dərəcə ilə məhdudlaşdırmaq ictimai dəyişiklik və islahatların təbiətinin tələb etdiyi məntiqi bir mövzu idi. Çünki, məlum olduğu kimi, hədəf elə bəyan edilməlidir ki, əməli olaraq icra edilə bilsin. İslam dini də həmin şəraitdə elə bir vəziyyətlə qarşılaşmışdı ki, hədəfin qeyd olunanlardan artıq bəyan olunması mümkün deyildi. Çünki ruhi, fikri, ictimai və s. baxımdan yeni risalət ilə, ondan əvvəl hakim olan fasid və eybəcər vəziyyət arasındakı uzaq fasilə, həmin cəmiyyətin rəhbərlik məsuliyyətini şəxsən öhdələrinə ala biləcək bir səviyyədə tərbiyə olunmasına heç vaxt icazə verməzdi.

Bu mətləbi sonrakı bölmədə daha artıq izah edəcək və belə nəticə alacağıq ki, Əmirəl-möminin Əli (ə)-in xilafətə seçilməsi və bu ilahi vəzifənin o həzrətdən sonra da övladlarında davam etməsi tarixi bir zərurət idi ki, bəşər tarixi boyunda islahatçı dəyişikliklər məntiqi onun qaçılmaz bir məsələ olmasını sübuta yetirmişdir.

6) İslamı yeni qəbul edənlər tərəfindən yaranan çətinliklər

Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in vəfat etdiyi zaman islam ümmətinin böyük bir hissəsini Məkkənin fəthindən sonra, həmçinin islamın hərbi və siyasi qüdrət dairəsinin Ərəbistan yarımadasında yayılmasından sonra islamı qəbul edənlər təşkil edirdi.

Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in vəfatı ilə Məkkənin fəth olunması arasında çox az zaman fasiləsi var idi. Bu vaxt da onların tərbiyə olunması üçün kifayət etmirdi. O həzrətin bir rəhbər kimi göstərdiyi Səylər də o dövrün imkanlarına uyğun olaraq olduqca məhdud idi. Buna görə də “müəllifətu qulubihim” məsələsi irəli gəldi. Bu da zəkat və dinin sair proqramları ilə əlaqədar cəmiyyətdə özünə yer açmışdı. İslam ümmətinin böyük əksəriyyətini təşkil edən bu təbəqə digər təbəqələrdən ayrı deyildi; elə onlarla birlikdə yaşayır və bir-birinə qarşılıqlı şəkildə təsir qoyurdular.

***

Yuxarıda qeyd olunan mürəkkəb məsələlərə diqqət yetirməklə aydın olur ki, Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in tərbiyə üsulu cəmiyyətdə çox müsbət nəticələr vermiş və misilsiz dəyişikliklər yaratmışdı. O həzrət elə şəxsləri tərbiyə etmişdi ki, onlar layiqli bir rəhbərin rəhbərliyi altında dəyərli və qurucu şəxslər ola bilərdilər. Buna görə də islam ümmətinin rəhbərliyi şəxsən Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in

öhdəsində olduğu zaman onlar da islam hökumətinin fəal üzvləri idilər. Əgər islamın dünya səviyyəsində olan rəhbərliyi Allah tərəfindən təyin olunan yolla davam etsəydi, onlar da öz vəzifələrini layiqli şəkildə ifa edərdilər. Lakin nə etmək olar? Onlar islam ümmətinin rəhbərlik məqamına keçmək üçün deyil, onun fəal üzvləri olmaq üçün tərbiyə edilmişdilər. Çünki bu iş, daha artıq hazırlığı, daha dərin ruhi tərbiyəni, daha möhkəm imanı, eləcə də islam hökmləri, etiqadiyyat və islami dünyagörüş barəsində daha geniş məlumatla malik olmağı, həmçinin öz cərgələrinin münafıqlardan, hiyləgərlərdən və “müəllifəti qulubuhum”dan daha artıq təmizlənməsini tələb edirdi.

Sonuncu qeyd olunanlar islam ümmətinin böyük bir hissəsini təşkil edirdilər. Onlar hər bir tarixi dövrdə yaranan münasib fürsətlərdə islama öldürücü zərbələr vururdular. Onların törədə biləcəkləri təhlükələr və vura biləcəkləri xəsarətlər münafıqların tutduqları mövqe və hiyləgərlik planlarını göstərən Quran ayələrindən məlum olur.

***

Bəli, belə bir vəziyyətdə Salman, Əbuzər, Əmmar və s. kimi şəxslər Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in məktəbində yaxşı şəkildə tərbiyə olunmuşdular. Amma bu kimi şəxslərin o qrupların arasında olması,

onların hamılıqla, hökuməti şura əsasında idarə etməyə qadir olmalarına dəlil ola bilməzdi. Hətta Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in məktəbində çox yüksək səviyyədə tərbiyə olunan və bu ocaqda tərbiyə olunanlara nümunə sayılan bir neçə şəxs də belə, ölkənin müqəddəratının mədəni baxımdan həll olunduğu belə bir həssas tarixi dövrdə ölkəni və ordunu idarə etməyə qadir olacaq bir səviyyədə deyildilər.

Çünki islam dini, bünövrəsi təcrübə əsasında qoyulan və zamanın ötüb keçməsi ilə təkmilləşən bəşər nəzəriyyəsi deyildir. Əksinə o, ilahi bir şəriətdir. Onun bütün hökmləri və qanunları əvvəlcədən təyin olunmuşdur, tətbiq və icra olunma məqamında irəli gələcək hər bir məsələ də onda irəlicədən nəzərə alınmışdır. Buna görə də ona rəhbərliyi öhdəsinə almaq istəyən hər bir şəxsin, onun bütün incəlikləri və dəqiqlikləri barəsində geniş səviyyədə məlumatı olmalıdır. Əks halda, cahiliyyət dövründən miras qalan xurafatçı qayda-qanunlardan və adət-ənənələrdən amanda qalmaqda və belə olan halda əsil hədəfin əksinə hərəkət etmiş olacaqdı.

Xüsusilə, əgər islamın səmavi dinlərin sonuncusu olmasını, nəticədə zaman və məkan, eləcə də tayfa-qəbilə sərhədlərini aşıb keçməli olduğunu, zamanın fəvqündə dayanaraq irəli getdiyini nəzərə

alsaq, onda aydın olacaqdır ki, bir kəs onun rəhbərliyini öhdəsinə almaq istəsə şəxsi təcrübələrə və sınaqlara arxalana bilməz. Çünki kiçik bir səhv və xəta cəmiyyəti qısa müddət ərzində zavalə və məhvə sürükləyən xəsarətlər törədə bilər.

Yuxarıda qeyd olunan nümunələr göstərir ki, Peyğəmbəri Əkrəm (s)-in mühacir və ənsardan olanlar səviyyəsində tətbiq etdiyi elm elə bir səviyyədə deyildi ki, onları islam cəmiyyətinə rəhbərlik etmək üçün hazırlaya bilsin və onlar da islam ümmətinin ideoloji və siyasi rəhbərliyini öhdələrinə ala bilsinlər. Peyğəmbər (s) onları yalnız elə bir səviyyədə tərbiyə etmişdi ki, islamın mərkəzi orqanlarında, Allah tərəfindən təyin olunmuş bir şəxsin rəhbərliyi sayəsində öz vəzifələrini yerinə yetirsinlər.

Buna əsasən, hansı fərziyyəyə əsasən demək olar ki, Peyğəmbər (s) islam dininə rəhbərliyi mühacir və ənsarın öhdəsinə qoymuşdu ki, nəticədə insaniyyət tarixinin ən böyük rəhbəri öz işində nöqsana yol verməsi ilə müttəhim olunaraq *“o, bir-biri ilə müxtəlif olan iki tərbiyə üslubu: islam cəmiyyətinin əsas orqanlarındakı vəzifənin yerinə yetirilməsi və islami dəvətin fikri və siyasi səviyyədəki tərbiyəsi arasında təfəvüt qoya bilməmişdir”* deyilsin?

***

İlahi risalət təbii olaraq yeni həyat üçün müəyyən yeniliklər yaratmalıydı. Bunun üçün ilk növbədə cahiliyyət dövründə insanların vücudlarını buxovlamış mövhumat və xurafatın kökü kəsilməli, onun ardınca isə müsbət əxlaq, mütərəqqi qanunlar və ali idarəçilik sistemi ilə təchiz olunmuş cəmiyyət yaranmalıydı. Amma məlum olduğu kimi, islahatçılıq prosesi heç on il də davam etmədi. Bu qısa müddət qeyd olunan proqramın icrası üçün praktiki cəhətdən deyil, nəzəri cəhətdən də kifayət etməzdi Çünki bu müddət ərzində üzdənirəq adət-ənənələrə son qoyulmalı, ən azı bir nəsil ilahi dəvətin hər cəhətdən yeni olan qanunları ilə tanış olmalı və onun bütün göstərişləri cəmiyyətin müxtəlif sahələrində tətbiq edilməliydi. Nəticədə xalqın qabaqcıl nümayəndələri dəvətə rəhbərliyi öz öhdələrinə alaraq yüksək məsuliyyət tələb edən işlərə dözməli və zəruri islahatları ilahi rəhbər olmadan davam etdirməliyidilər.

Normal düşüncə sahibləri bilirlər ki, bu xüsusiyyətləri əks etdirmək üçün cəmiyyət üzvləri uzun müddət ilahi rəhbərlə birlikdə yaşamaq, lazımi təcrübə toplamaqla əxlaqi və elmi cəhətdən rəhbər səviyyəsinə yüksəlməli və nəticədə qarşıya çıxacaq çətinlikləri həll etməyə qadir olmalıdırlar. Bu söz sadə bir mülahizə deyil, elə bir həqiqətdir ki,

Peyğəmbərin vəfatından sonrakı hadisələr onu tamamilə sübut etdi.

Bəli, təqribən yarım əsrdən sonra baş verən hadisələr Peyğəmbərin müasirləri olan mühacir və ənsar nəslinin idarəçilik işləri üçün nə qədər zəif və bacarıqsız olduqlarını açıq-aşkar göstərdi.

Çünki islamın birinci əsri öz ömrünün dördüdə birini adlamamış mühacir və ənsar silsiləsinin rəhbərliyindən irəli gələn xilafət çaşqınlığı zahir oldu.

Başqa sözlə desək, mühacir və ənsarın rəhbərlik dövründən iyirmi beş il keçməmişdi ki, ilahi dəvətin rəhbərlik və xilafət mərkəzi islamın qədim düşmənlərinin ağır zərbələri altında dağıldı.

Daxili düşmənlər də islama son zərbəni endirdilər. Onlar İslam hökumətində tədriclə yüksək vəzifələrə soxularaq rəhbərlik məqamına nüfuz etdilər. Onlar zor və təhdidlə xilafəti ələ keçirib İslam ümmətinin qabaqcıllarını, həzrət Peyğəmbərin müasirləri olan yüksək şəxsiyyətləri təhqir edib alçalmağa məcbur etdilər, öz mənfur niyyətlərinə təslim etmək üçün hər cür şərəfsizliyə əl atdılar.

Çox keçmədi ki, onlar İslam hökumətini padşahlıq formasına saldılar. Həqiqət carçısı olan müsəlmanların şərəf və heysiyyətlərini tapdalayıb

əllərini yüzlərlə günahsız insanın qanına boyadılar. Xalq malını, islami büdcəni ata-babalarından qalmış miras kimi öz aralarında həyasızcasına bölüşdürdülər. İslam cəza tədbirləri və həqiqi hökmlər qüvvədən salındı. Hətta ümumi inkişaf üçün nəzərdə tutulan sair hökmlərin də qarşısı alındı. Yüz minlərlə insanın həyatını öz əllərində oyunağa çevirdilər. Fəthlər nəticəsində müsəlmanlara nəsimət və ərəziləri Qureys bağları adı ilə öz xeyirlərinə müsadirə etdilər, hökumət və xilafət Bəni-üməyyə övladlarının əlində oynadılan bir topa çevrildi.

Bəli, qeyd olunan təcrübə və hadisələr bizdə bu qənaəti yaradır ki, Peyğəmbərin vəfatı dövründəki ənsar nə mühacir nəslə hələ də bilmirdilər ki, müsəlmanların ideoloji rəhbərliyini öhdəyə almaq, müsəlmanların fikri və siyasi məqamının onlara tapşırılması yersiz və ağıla sığmayan bir iş idi. Peyğəmbər-əkrəmin belə bir məsuliyyətli işi heç bir cəhətdən hazır olmayan qüvvələrə tapşırması təsəvvürə gəlməyən bir məsələdir.

ÜÇÜNCÜ YOL

Bu məsələ ətrafında ehtimal edilən üçüncü yol yeganə və təbii olması ilə yanaşı baş verən hadisələrin təbiəti ilə də tam mütənasibdir. İlahi

risalətin mahiyyəti, dəvət edənlərin şərtləri və Peyğəmbərin rəftarı da məhz onu tələb edirdi. Bu ehtimala əsasən islam Peyğəmbəri öz ayininin gələcəyinə tam diqqət yetirməli, Allahın fərmanı əsasında rəhbərliyə elə bir şəxsi seçməli idi ki, islam dininə qırılmaz tellərlə bağlanmış olsun. Həmin şəxs səmavi vəhyin, nübüvvət nurunun sayəsində elə tərbiyə olunmalı idi ki, müsəlmanların siyasi və dini rəhbərliyinə layiq olsun, özündən sonra cəmiyyətin özəyini təşkil edən insanların, daha doğrusu islam ümmətini bütövlükdə əhatə edən fərdlərin arasında ən ləyaqətli şəxslərin köməyi ilə xalqı islam əxlaqı və qanunları çərçivəsində tərbiyə edə bilsin. Eyni zamanda qabaqcılların özlərini də düzgün davranış və idarəçilik mədəniyyəti ilə tanış edib genişlənməkdə olan islam xalqlarının həyati məsuliyyətlərini qəbul etməyə tam şəkildə hazırlamalı idi. Çünki bu yol nəhəng islam xilafətinin gələcəkdə qarşılaşacağı problemlərin qarşısını almaq üçün yeganə çarə idi. Peyğəmbəri-əkrəmdən bu barədə çox qiymətli hədislər nəql olunmuşdur ki, o həzrət qeyd olunan üslubu əməli olaraq həyata keçirmiş və bu məqama Əli ibni Əbi Talibdən layiqli şəxs tapa bilməmişdir. O həzrət bu məqsədlə həyatı boyu Əli (əleyhissalam)-ı tərbiyələndirmiş və onu özündən sonra müsəlmanlar üçün rəhbər təyin etmişdir. O, Peyğəmbərə iman gətirən ilk şəxs, islam düşmənləri ilə yorulmadan mübarizə aparan ilk

mücahid idi. O, elə həyatının ilk çağlarından, uşaqılıq illərindən öz yüksək şəxsiyyətini göstərmiş, islam Peyğəmbərinin sonsuz məhəbbətini qazanmış və o həzrətin nəzarəti altında böyümüşdü. Aydınır ki, ondan başqa heç kəs üçün vəhy məktəbindən, Peyğəmbər təlimlərindən istifadə etməkdə belə şərait yaranmamışdı.

Peyğəmbər və Əli (əleyhissalam)-ın bir-birindən ayrılamaz müştərək həyatlarını mütaliə edənlər bilirlər ki, o həzrət öz gələcək canişinini necə də böyük maraq və diqqətlə hazırlayırdı. Məsələn Peyğəmbəri-əkrəm (s) öz risalətinin bir çox üsul və həqiqətlərini yalnız onun üçün bəyan edirdi. İmamın uzaqgörənliklə soruşduğu məsələlərin heç biri cavabsız qalmır, verdiyi suallara Peyğəmbərin özü cavab verir və lazım olan məlumatlar əvvəldən axıradək şərh edilirdi.

Gələcək məsuliyyətin ağırlıqlarını, dini konsepsiyanın tam təfərrüatını, bu proqramın çətinliklərini və risalət prinsiplərini ona şərh etmək üçün vaxtının çox hissəsini onunla keçirirdi. Peyğəmbər bu işi həyatının son anlarına qədər davam etdirmişdi.

Hakim öz "Müstədrək" kitabında Əbu İshaqdan nəql edir ki, Qasim ibni Abbasdan soruşdum: Necə oldu ki, Əli (əleyhissalam) Peyğəmbərin varisi oldu?

Dedi: Ona görə ki, Peyğəmbərlə hamıdan əvvəl ünsiyyət yaratmışdı və Peyğəmbərə hamıdan yaxın idi.

“Hilyətul-övliya” kitabında İbni Abbasdan nəql olunmuşdur: Biz bir məsələ barəsində söhbət edirdik və həmin söz bizim aramızda çox geniş yayıldı. Buyurulurdu ki, Peyğəmbər (s) Əli (əleyhissalam)-a yetmiş sifariş etmişdir ki, bu vaxta qədər o məsələni heç kimə deməmişdi.

Nəsai İbni Abbasdan, o da Əli (əleyhissalam)-dan belə nəql etmişdir: Həzrət Peyğəmbər heç kəsə mənim kimi münasibət bəsləmirdi. (Yəni mənə xüsusi rəğbət bəsləyirdi.) Hər gecə onun yanına gedirdim. Əgər namaz qılırdısa, namazı qılandan sonra daxil olmağa icazə verirdi. Namaz halında olmayanda, dərhal otağa dəvət edərdi.

Nəsai İmam Əli (əleyhissalam)-dan belə nəql edir: “Mən gün ərzində iki dəfə – bir dəfə gündüz, bir dəfə də gecə Peyğəmbər tənha olduğu vaxt onun yanına gedirdim.

O, yenə də İmamdan belə nəql edir ki, Həzrət buyurmuşdur: Həzrət Peyğəmbərdən soruşduğum bütün suallara cavab eşitdim. Sualım olmasaydı özü mənim üçün mətləblər buyurardı.”

Bu rəvayəti Hakim də "Müstədrək" kitabında gətirmiş və onun höccətlərini təsdiq etmişdir.

Nəsai ayrı bir hədisdə Ümmü Sələmədən belə nəql edir: Ümmü Sələmənin and içdiyi şəxsə and olsun ki, Peyğəmbər ölüm yatağında olarkən Əlinin ardınca adam göndərdi və üç dəfə soruşdu: "Əli gəldimi?" Nəhayət sübh vaxtı gün çıxmazdan əvvəl Əli (əleyhissalam) onun evinə gəldi. Biz bildik ki, Peyğəmbərin onunla xüsusi söhbəti vardır. Odur ki, hamı otağı tərk etdi və axırda mən də evdən çıxdım. Hamılıqla divarın arxasında oturdum. Mən qapıya hamıdan yaxın olduğumdan anladım ki, Əli (əleyhissalam) Peyğəmbərin yanında oturmuş və onunla astadan danışır. Əli Peyğəmbərlə söhbət edən axırıncı şəxs oldu. Əli (əleyhissalam)-ın özü də məşhur "Qasi"ə xütbəsində böyük islam rəhbəri ilə olan müstəsna rəhbərinin əhəmiyyətini, habelə Peyğəmbərin o həzrətin xüsusi təlim tərbiyəsinə dair Səylərini vəsf edib buyurur: Siz yaxşı bilirsiniz ki, Peyğəmbərin mənə olan münasibəti necə idi. Mən ona həddindən artıq yaxın idim. Onun qəlbinin ən yaxın sirdaşı mən idim. Uşaq olduğum zaman məni ağuşuna alıb özü ilə birlikdə yatırırdı. Belə ki, bədənim onun mübarək bədəninə toxunurdu. Mən onun mübarək bədəninin ətirli iyini hiss edirdim. Bəzən o xörəyi çeynəyir və mənə ağzıma qoyurdu. O heç vaxt sözümdə yalan, əməlimdə çaşqınlıq

görmədi. Uşaq anasının dalınca düşdüyü kimi, mən də ona tabe idim. Gözəl əxlaqla hər gün mənə bir elmi məsələ öyrədirdi və göstəriş verirdi ki, rəftarımı ondan əxz edim.

Hər il məni özü ilə “Həra” mağarasına aparırdı. Mən onu elə bir vəziyyətdə müşahidə edirdim ki, heç kəs belə bir şey görmürdü. O, zamanlar yalnız bir müsəlman evi mövcud idi ki, Peyğəmbər, Xədicə və mən o evdə idik. Mən risalət və vəhy nurunu müşahidə edirdim və nübuvvət ətrini iyləyirdim.

Bu kimi yüzlərlə nümunələrdən məlum olur ki, Peyğəmbəri-əkrəm İmam Əlini gələcək rəhbərlik üçün xüsusi şəraitdə və məqsədli şəkildə tərbiyə edirdi. İmam Əli (əleyhissalam)-ın Peyğəmbərin vəfatından sonrakı həyatında da çoxlu nümunələr vardır ki, onun Peyğəmbər tərəfindən İslam ümmətinə rəhbərlik üçün hazırlandığını göstərir. Məsələn İmam (əleyhissalam) o zaman bütün problemlərin həlli üçün yeganə bir mərcə (müraciət yeri) hesab olunurdu. Dövrün hakim və qaziləri aciz qaldıqları hər bir məsələnin həllində öz siyasətlərinin əksinə olaraq o həzrətə müraciət edirdilər. Amma digər tərəfdən hətta bir dəfə də olsun belə, elə hal tapmaq olmaz ki, Həzrət Peyğəmbərdən sonra öz həyatında hər hansı bir məsələdə aciz qalıb başqasına müraciət etmiş olsun.

Əhli-sünnənin mötəbər kitablarında çoxlu nümunələr vardır ki, Əli əleyhissəlamın məqamının yüksəkliyini və dövrü hakimlərin mürəkkəb məsələlər qarşısında aciz qaldıklarını göstərir. Nümunə üçün səmimi bir etirafı xatırlatmaq yerinə düşər: Əhli-sünnənin məhşur alimlərindən biri olan Nurəddin Maliki “Üsuli-mühümmə kitabının 18-ci səhifəsində qeyd edir: Əli əleyhissəlamın qəzavəti başa çatdıqdan sonra Ömər dedi: Allaha pənah aparırım elə cətin məsələlərdən ki, Əli onu həll etməsin. (Yəni təsəvvür etmək mümkün deyildir ki, Əli hansısa bir sualın qarşısında aciz qalsın və ona cavab verə bilməsin.-*Red.*) Həmçinin Peğəmbəri-əkrəmin (s) həyatda olduğu dövrlərdə baş verən bəzi hadisələr o həzrətin Əli əleyhissəlama olan xüsusi diqqətindən söhbət açır. Məsələn birinci “yovmuddar” hədisi; “İnzar” ayəsi nazil olduqdan sonra Peyğəmbərə göstəriş verildi ki, öz qohum-əqrəbasını dinə dəvət edib Allahın əzabı ilə qorxutsun. Sünni alimlərinin nəql etdiyinə görə, o cümlədən imam Hənbəlin “Müstədrək” kitabının 111-195 səhifəsində, İbni Əbil hədid “Nəhcül-bəlağənin” şərhini, 3-cü cild, 263-281-ci səhifəsində və Hafiz Əbu Nəim “Hilyətul-övliya” kitabında nəql etdiklərinə görə bu ayə nazil olduqdan sonra Həzrət Peyğəmbər öz qohum-əqrəbasından və Qüreyş əyan-əşraflarından qırx nəfəri öz əmisi Əbu Talibin mənzilinə dəvət etdi. Onlara qonaqlıq verdikdən

sonra buyurdu: Ey Əbdül Müttəlib övladları! Allahım məni bütün dünya insanların, xüsusi ilə sizin hidayətiniz üçün göndərmişdir. Mən sizdən istəyirəm ki, bu bir neçə kəlməni iqrar edib, başıuca olasınız. Onlardan biri Allahın vəhdaniyyətinə şəhadət vermək, digəri isə mənim Peyğəmbərliyimi iqrar etməkdir. Bilin ki, hər kəs mənə müsbət cavab verib dəvətimi qəbul etsə, mənim qardaşım, vəzirim, varisim və canişinimdir. Həzrət bu cümləni üç dəfə təkrar etdi və hər üçündə də Əli əleyhissəlamdan başqa bir kəs müsbət cavab vermədi. Hər dəfə yalnız o ayağa qalxıb dedi: Mən sənə kömək edəcəyəm, sənə iman gətirdim. Həzrət başqalarına üz tutub buyurdu: Bu mənim qardaşım, sizin aranızdakı canişinimdir.

“EHRAM” QURNALININ REDAKTORU CƏNAB HEYKƏLİN XƏTASI

Qəribədir ki, Heykəl kimi məşhur alim özünün “Həyate Muhəmməd” kitabının 104-cü səhifəsində “Yovmuddar” hədisini nəql etmişdir. Amma həmin kitabın sonrakı çaplarında sünni alimlərinin etiraz və təzyiqləri ilə bu hədis ixtisara salınmışdır. O, etirazın cavabında demişdir:

“Bu mənim təqsirim deyil, tarixin günahıdır ki, islami mətnlərdə nəql edilmişdir. Halbuki, bu hadisə hətta avropa şərqşünaslarının, o cümlədən Tomas Karlinin “Əl-ibtal” kitabında, Can Duyn Portun “Üzrüt-təqsir be pişqahe Muhəmməd və Quran” kitabında təfsilatı ilə qəbul edilmişdir.

SƏQƏLEYN HƏDİSİ

Bu hədis, hətta sünnü alimləri tərəfindən müxtəlif şəkillərdə, o cümlədən səhabələrdən iyirmi nəfərinin vasitəsi ilə nəql olunmuşdur. Müslim “Səhih” kitabının 7-ci cildinin 122-ci səhifəsində, Termezi “Sünən kitabının 2-ci cildinin 308-ci səhifəsində, İbni Həcər “Əssəvaiq” kitabının 1356-cı səhifəsində, Əhməd ibni Hənbəl “Müsnəd” kitabının 2-ci cildinin 17-ci səhifəsində və sairləri həmin hədisi Rəsuli-əkrəmdən (s) müxtəlif ifadə və məzmunlarla aşağıdakı kimi nəql etmişlər:

“Mən sizi tərək edib gedirəm, amma aranızda iki dəyərli əmanət olan Quran və Əhli-beytimi qoyuram. Əgər siz bu iki əmanətə birlikdə istinad edib ondan möhkəm yapışırsanız heç vaxt yolunuzu azmazsınız.”

MƏNZİLƏT HƏDİSİ

Bu hədis Əli əleyhissələmin yüksək şəxsiyyətini aşkar edən hədislərdən başqa birisidir ki, həm şi"ə, həm də sünni təriqi ilə nəql olunmuş, əhli-sünnə alimləri tərəfindən müxtəlif şəkillərdə söylənilmişdir. Əhməd ibn Hənbəl, Müsnədin 5-ci hissəsinin 31-ci səhifəsində belə nəql edir: Peyğəmbər (s) Ümmü Sələməyə dedi: Ey Ümmü Sələmə! Bil ki, Əlinin əti mənim ətim, qanı mənim qanımdır. Onun mənimlə olan rabitəsi Musa ilə Harunun rabitəsi kimidir.

Qədir-xum hədisi Əli (əleyhissəlam)-ın xilafət məqamını və yüksək ilahi şəxsiyyətini aşkar edən hədislərdən biridir. Bu rəvayət şiə və sünni alimlərinin qeyd etdiyinə görə mütəvatir hədislərdəndir. Bu xəbəri bir çox alimlər, o cümlədən Təbəri, Hakim, Termezi və digərləri öz kitablarında Zeyd ibni Ərqəmdən nəql etmişlər. Amma onlardan bəziləri, o cümlədən Əhməd ibni Hənbəl həmin xəbəri Müsnəd kitabının birinci hissəsinin 119-cu səhifəsində Əbdürrəhman Əbu Hüreyrədən nəql etmişdir.

Hakim "Müstədrək" kitabının 3-cü cildinin 109-cu səhifəsində belə bəyan edir: Rəsuli-əkrəm (s) "Həccətul-vida"-dan qayıdanda "Qədir-xum" adlı yerə çatarkən oranı süpürüb-təmizləməyi tapşırır. İzdihamlı cəmiyyət gəlib toplaşdıqdan sonra o həzrət buyurdu: Mən Allah tərəfinə dəvət olunmuşam və bu dəvəti qəbul etmişəm. Sizi tərk edib gedirəm və iki böyük əmanət olan Quran və Əhli beytimi sizin aranızda qoyuram. Nə qədər ki, onun sayəsindəsiniz yolunuzu azmayacaqsınız. Sonra buyurdu: Allah mənim mövlamdır və mən də hər möminin mövlasıyam. Sonra həzrət Əlinin əlini yuxarı qaldırıb buyurdu: "Mən hər kəsin mövlasıyamsa, Əli də onun mövlasıdır. Pərvərdigara, hər kəs Əli ilə dost olsa, Sən də həmin şəxslə dost ol, hər kəs Əli ilə düşmənçilik etsə, Sən də həmin şəxslə düşmən ol!"

"Məqtəli-Xarəzmi" kitabının müəllifi əhli sünninin alimlərindən təəssübkeş olmasına baxmayaraq, kitabının 1-ci hissəsinin 47-ci səhifəsində bu barədə belə nəql edir: Peyğəmbərin vəfalı dostlarından biri olan Əbu Səid Xidri deyir: Qədir-xum günündə Peyğəmbər Əlinin biləyindən tutub camaata tanıtdırdı. Hacılar hərəkətə başlamazdan əvvəl ikmal ayəsi nazil olub buyurdu:

"Bu gün sizin dininizi kamil etdim, neməti sizin üçün tamamladım və İslamın sizin dininiz olmasına

razı oldum.” Sonra buyurdu: “Alah mənim risalətimdə Əlinin vilayət və canişinliyi ilə razıdır.”

Aydındır ki, islamın kamil olması həzrət Əlinin xilafəti ilə başa çatmışdır. Çünki, dinin sair yönləri namaz, oruc, halal, haram və digər hökmlər bu ayə nazil olmazdan qabaq da kamil olmuşdu.

E”tiraf etmək lazımdır ki, o vaxta qədər vilayət məsələsindən və canişinlikdən başqa dinimizin hər bir sahəsi tamam olmuşdu. Bu vilayət və canişinliyin də nəticəsi hakimiyyət uğrunda başlanan mənfur mübarizədə siyasət alverçilərinin yarada biləcəyi ictimai və sui istifadələrin qarşısını almaq idi. Buna görə də Peyğəmbər belə bir işin icra olunmasından bir növ vəhşət hissi keçirirdi. Allah ona müqdə verərək buyurdu:

“Allah səni camaatın şərinədən qoruyacaqdır, qəlbinə qüvvət bəxş edəcəkdir.”

Əhli-sünnənin böyük alimlərindən biri olan Hafiz Əbu Nəim “Nüzulul-Quran” adlı kitabında Əbi Səid Xidridən və Əbirafi”dən belə nəql edir:

“Ey Peyğəmbər, tapşırığı sənə göstəriş verilən tərzdə yerinə yetir. Əks halda öz risalətinə lazımınca yerinə yetirməmişən.”

İbni Cərir Təbəri “Vilayət” kitabında Zeyd ibni Ərqəmdən belə nəql edir:

Peyğəmbər (s) buyurdu: Allah-taala bu ayəni mənim üçün göndərdi: “Pərvərdigarın tərəfindən sənə nazil olanları camaata çatdır. Əgər çatdırmasan, demək öz risalətini yerinə yetirməmişən. Allah səni camaatdan qoruyacaq.” Cəbrəil Allah tərəfindən mənə göstəriş verirdi ki, Qədir-xumun bu yerində dayanım və bütün insanlara çatdırım ki, Əli İbni Əbi Talib mənim qardaşım, canişinim və məndən sonra ümmətin rəhbəridir.

Ey camaat, bilin ki, Allah onu sizə imam təyin etmiş və ona itaət etməyi hər bir şəxsə vacib bilmişdir.

Onunla müxalif olanlar həqiqi dərğahından qovulmuş, təsdiq edənlər isə pərvərdigarın rəhmət və lütfünə çatanlardır. Onun əmrləri, hökmləri və sözləri haqdır. Onun göstərişlərini eşidin və itaət edin. Allah sizin mövlanız, Əli imamınız və rəhbərinizdir. Qiyamətə qədər imamət onun nəslindəndir.

Peyğəmbəri-əkrəmdən müxtəlif ifadələrlə, lakin eyni məzmununda onlarla hədislər söylənilmişdir. Beləliklə məlum olur ki, şiəlik islami dəvət və risalət çərçivəsində vücuda gəlmişdir. Bünövrəsini də bəzilərinin təsəvvür etdiyi kimi siyasətbazlar deyil, şəxsən Peyğəmbərin özü Allahın əmri ilə ilahi dinin gələcəyinə zəmanət vermək üçün qoymuşdur.

Deməli bəzi iddiaların əksinə olaraq, şüəlik sonradan yaranmamış, əksinə islam dini və hökumətilə eyni zamanda, onun tərkib hissəsi kimi zühur etmişdir. Başqa sözlə desək, islam hökumətinin təbiəti, onun ehtiyac və şəraiti tələb edirdi ki, ilk islam rəhbəri olan Peyğəmbəri-əkrəm (s) özündən sonra ikinci rəhbəri hazırlasın, nəticədə onun vasitəsi ilə islam hökuməti inqilabi tərzdə inkişaf edib davam etsin və öz son məqsədinə yaxınlaşsın. Yəni cahiliyyətdə dövrünün adət-ənənələri, mürtəcə qanunların kökü tamamilə kəsilsin və Peyğəmbərin dəvətinə mütənasib, onun istəyinə uyğun olan yeni bir ümmət yaransın.

İKİNCİ BÖLMƏ

ŞİƏLƏR NECƏ MEYDANA GƏLİB?

- * Peyğəmbərin (s) zamanında iki müxtəlif cərəyan;
- * Əhli-beyt (ə)-in siyasi və ideoloji mərcəyyəti;
- * Mənəvi və siyasi şiəlik.

Əvvəlki səhifələrdə şüəliyin necə yarandığını bildik. İndi isə şüələrin özlərinin haradan yarandığı və islam ümmətinin əsasən iki dəstəyə necə bölünməsi barədə söhbət edək.

Biz islam ümmətinin Peyğəmbəri-əkrəmlə birgə yaşadığı həyatın ilk mərhələlərini araşdırdıqda məlum olacaqdır ki, müsəlmanların bir xalq kimi formalaşmasının və islami təcrübələrin ilk çağlarında iki əsas üslub yaranmışdı ki, bunların hər ikisi Peyğəmbərin yaratdığı yeni ümmət çərçivəsində yaşayırdılar.

Peyğəmbərin vəfatından sonra bu iki cərəyan arasında olan etiqadi fərqlər nəticəsində ümmət iki dəstəyə ayrıldı və bunun da ardınca sonradan müsəlmanlar iki yerə bölündü.

Bir tərəfdə hakimiyyəti ələ keçirən və təbii olaraq həddindən artıq genişlənərək müsəlmanların

əksəriyyətinə şamil olan birinci dəstə, digər tərəfdə isə islamın siyasi səhnəsindən kənarlaşdırılan, hökumətin müxalifləri və dinin mübarizləri sayılan, azlıq təşkil etdikləri halda ümumi səviyyədə hakim strukturun müqabilində öz mövcudluğunu davam etdirən ikinci dəstə yarandı. Azlıq təşkil edən dəstə şüələr idi.

PEYĞƏMBƏRİN (S) ZAMANINDA İKİ MÜXTƏLİF CƏRƏYAN

İslam ümmətinin iki dəstəyə ayrılmasına səbəb olan bu iki üslub aşağıdakılardan ibarətdir:

1-Təəbbüdlə iman gətirmək; Yəni həyatın bütün sahələrində Allah və Peyğəmbərin buyurduqlarına qeydsiz-şərtsiz tabe olmaq və onların heç birinə şəxsi nəzər və rəy daxil etməmək; (Bu, şüalərin əqidəsidir.)

2-Şəxsi rəylərə əməl etmək.

Bu məsləkə görə, islam etiqadı insanın ibadət məhdudəsindən xaricdə təəbbüdə riayət etməyi lazım görmür. Bundan xaricdə ayrı-ayrı şəxslər özləri ictihad edə bilər və öz ictihadlarına əsasən məsləhət və mənafeələrinə uyğun olaraq dində və islami mətnlərdə şəxsi rəylərinə əməl edə bilərlər.

Risalət dövrünün əvvəllərində ümmətin ən yaxşılıarı və ən salehləri kimi tanınan qabaqcıllar,

hamısı Peyğəmbərin yetirmələri olub dəyər və paklıq cəhətindən tarixdə nadir şəxsiyyətlər sayılanlar ictihad əməliyyatını yerinə yetirə bilərdilər.

Qəbul etməliyik ki, hətta Peyğəmbəri-əkrəmin (s) zamanında belə məsləhət və qənaətlərə gəlməkdə ictihad (şəxsi rəyə) üstünlük verilməsi və dini nəsslər müqabilində sırf təəbbüdə riayət etməmək bir qrupun arasında adi qayda idi. Həmin zamanda bunun əksi olan üslub da mövcud idi ki, o da həyatın bütün sahələrində nəss müqabilində tamamilə təslim olub bəndəçilik etməkdən ibarət idi.

Bəlkə də müsəlmanların əksəriyyətinin ictihad tərəfdarı olmasının səbəbi bu işin insan təbiəti və fitrəti ilə daha artıq müvafiq olması idi. Çünki bəşər övladı təbiidir ki, nə olduğunu dərindən dərk etmədiyi ilahi qayda-qanunlara itaət etmək yerinə öz əqli mülahizələri və nəfsani istəklərinə uyğun olan şəxsi mənafeələrini təmin edən şeylərə əməl etməyi daha üstün tutur.

Buna görə də səhabələrdən bir qrupu həyasızcasına belə bir üsluba tərəfdar çıxdılar. O cümlədən Ömər İbni Xəttab Peyğəmbəri-əkrəmin (s) aşkar buyurduqlarına zidd olaraq bir çox hallarda öz şəxsi ictihadına əsaslanır, bu yolun düzgün olduğunu təsəvvür edir və Peyğəmbəri-əkrəmə irad tuturdu. Çünki o, güman edirdi ki, ümumi məsləhət

onun şəxsi ictihadı ilə ayırd edilməlidir. Halbuki ümumi məsləhəti o kəs ayırd edə bilər ki, onun işinin bünövrəsi ilahi vəhydən qaynaqlanmış olsun. Nümunə üçün Ömərın Peyğəmbərə “Hüdeybiyyə sülhü” barəsində qəbul etdirmək istədikləri, “Həyyə əla xeyril əməl” cümləsinin azandan çıxarılması, mütə kimi sabit şəriət qanunlarını ləğv etdirməsi, bir çox şəxsi nəzərlərini dini qanun kimi qəbul etdirməsini misal göstərmək olar.¹

---

¹ Əhli-sünnətin tarix və rəvayət kitablarından məlum olur ki, Ömər müxtəlif yerlərdə Peyğəmbərin müqabilində, istər həyatda olduğu dövrlərdə, istərsə də vəfatından sonra öz ictihadına əməl etmiş və özünün Rəsuli-əkrəmlə (s) olan daxili ziddiyyətini aşkar etmişdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1-Hüdeybiyyə sülhü;

İbni Hişamın “Siyrətün-nəbi” kitabının 3-cü cildinin 331-ci səhifəsində, Buxarinin “Səhih” kitabının 2-ci cildinin 81-ci səhifəsində nəql olunanlara əsasən Rəsuli-əkrəm (s) 6-cı hicri ili Zilqədə ayının ikisində ümrə qəsdı ilə 1400 nəfər səhabə ilə birlikdə hərəkət etdi. Məkkənin yaxınlığında Hüdeybiyyə adlı məntəqədə müşriklərlə bir qədər vuruşmadan sonra onlar müharibəni dayandıraraq sülh etmək qərarına gəldilər. O həzrət öz ilahi siyasəti və dünya görüşü əsasında müşriklərlə saziş imzaladı. Bu saziş tarixdə “Hüdeybiyyə sülhü adı ilə məşhurdur. Bu sülhün həssas nöqtələri aşağıdakılar idi:

1-On il müddətində hər iki tərəf müharibə etməməlidir;

2-Qureyşilərdən hər kəs özünün qəyyumu və sahibinin icazəsi olmadan müsəlmanlara qoşulsa və ya iman gətirsə Peyğəmbər onu qəbul etməməlidir;

3-Qureyşilərdən hər kəs Peyğəmbərin tərəfdarı olduqdan sonra öz qəbiləsinə tərəf qayıtmış olsa, onu heç kəs yenidən geri qaytara bilməz;

Bu müqavilə imzalandıqdan sonra Rəsuli-əkrəm (s) öz səhəbələrinə qayıtmaq barədə göstəriş verdi. Zahirə Qureyş kafirlərinin xeyrinə tamam olan bu müqavilədən sonra batində müsəlmanların xeyrinə idi. Amma bu müqavilədən sonra Ömər qəzəblənərək Peyğəmbərlə mübahisəyə başlayıb dedi: Siz Peyğəmbər deyilsinizmi?

Buyurdu: Bəli, Peyğəmbərəm.

Ömər dedi: Biz müsəlman deyilikmi? Peyğəmbər buyurdu: Bəli, müsəlmansınız.

Ömər dedi: Bəs nə üçün biz öz dinimizdə zəlil və xar olmalıyıq?

Peyğəmbər buyurdu: Mənə Allah tərəfindən belə əmr olunmuşdur. Bu Allahın istəyidir. Mən heç vaxt onun fərmanları ilə müxalifət etmərəm.

2-Ömər in Peyğəmbərlə təmətTö ümrəsi və mütə barəsində olan münaqişəsi;

Əhməd İbni Hənbəlin “Müsnəd” kitabının 1-ci cildinin 49-cu, səhifəsində habelə İmam Fəxri Razinin

ayəsinin təfsirində nəql olunmuşdur ki, “hər kəs təmətTö ümrəsi yerinə yetirmək istəsə, qüdrəti dairəsində gərək qurbanlıq versin” ayəsi nazil olanda Peyğəmbər Məkkəyə doğru getdi.

Belə olan halda hər kəsin qurbanlığa qüdrəti olmasa üç gün Məkkədə oruc tutmalıdır. Bu üç gün Zilhəccə ayının 7, 8 və 9-cu günləridir ki, 9-cu gün ərəfə günüdür. Yeddi gün isə öz vətəninə qayıtdıqdan sonra oruc tutmalıdır. Bu 10-gün Məkkə əhli olmayanlar üçündür.

TƏMƏTTÖ ÜMRƏSİ MƏRASİMİ

Bu mərasim də Həcc aylarında (şəvval, zilqədə, zilhəccə) miyqatda ehram bağlayıb Məkkəyə gəlirlər və təvaf edib sonra Səfa ilə Mərvə arasında Səy edir, sonra başın tükünü qısaldırılar. Beləliklə ehramdan çıxırlar.

MÜVƏQQƏTİ İZDİVAC

İslamda müvəqqəti izdivac qanunu olmuşdur. İnsanın fitri və qərizi (instinkt) təmayüllərinin təmin olunması əsasında yaradılan bu qanun ilk dəfə islam dinində yaradılmış qanunlardan biridir.

Amma çox təəssüflə bu günkü dünyada çox xoşagəlməz bir vəziyyətə salınmışdır.

Çünki islam dininə məlum idi ki, istər-istəməz iki zidd cins arasında təmaslar yaranacaqdır. Daha yaxşı olar ki, bu təmaslar xüsusi qayda-qanunlar çərçivəsində olsun, cəmiyyətə hərc-mərclik hökmrənlik etməsin. Pərvərdigarın təyin etdiyi yolla, müəyyən şərtlər əsasında qarşılıqlı təbii qərizələr təmin olunsun. Amma Ömər bu qanunları ayaq altına salıb öz ictihadı əsasında, camaatın gözü önündə minbər üstündə fəryad edərək dedi: Peyğəmbərin dövründə iki növ mütə vardı, amma mən onları haram edirəm. Hər kəs onları yerinə yetirsə cəzalandıracağam. O iki mütədən biri həcc mütəsi, digəri isə müvəqqəti izdivacdır.

Ömər in azanın sözlərini dəyişdirməsi

Sünnü alimlərindən olan Ənəs ibni Malik (maliki məzhəbinin rəisi) Müvəttəə kitabında və Quşçi “Şərhi-təcrid” kitabında deyir: Ömər islamın dəyərli şüarlarından biri olan azanın cümlələrini dəyişdirmişdir. Peyğəmbərin dövründə uzun illərlə hər gün neçə dəfə işlənərək qanun şəklini alan azanın cümlələrini dəyişərək “Həyyə əla xəyri əməl” (yəni yaxşı əməllərə doğru tələsin) cümləsini azandan çıxartdı və “əssəlatu xəyrun minən-novm” (namaz yuxudan daha yaxşıdır.) cümləsini onun yerinə qoydu.

Quşçininin nəql etdiyinə görə Ömər camaatın gözü önündə minbərdə qışqırıb dedi ki, üç şey Peyğəmbərin dövründə rəsmi qanun idi və indi mən onları haram edirəm. Hər kəs onu yerinə yetirsə cəzalandıracağam. Biri müvəqqəti izdivac, biri təmətTö həcci, üçüncüsü isə azanda olan (həyyə əla xəyri əməl) cümləsidir.

Bu iki söz Peyğəmbərin (s) ömrünün son günlərində o həzrətin öz hüzurunda baş verdi.

Buxari öz “Səhih” kitabında İbni Abbasdan belə rəvayət edir: Peyğəmbərin (s) vəfatı yaxınlaşanda evdə bir neçə nəfər var idi, o cümlədən Ömər ibni Xəttab da orada idi. Peyğəmbər buyurdu: Gəlin sizin üçün bir şey yazım ki, məndən sonra heç vaxt yolunuzu azmayasınız. Bu zaman Ömər dedi: Peyğəmbərin qızdırması qalxmışdır və sayıqlayır. Quran sizin yanınızdadır və Allahın kitabı bizim üçün kifayətdir.

Ömər bu sözü orada olanların arasında ixtilaf və münaqişə yaratdı. Bəziləri dedilər ki, yazı yazmaq üçün lazım olan vəsaiti gətirin, Peyğəmbər bizim üçün bir şey yazsın ki, ondan sonra zəlalətə düşməyək. Digər bir dəstə də Ömər sözünün təsdiq etdi. Ölüm yatağında ağır vəziyyətdə uzanmış o həzrət, hüzurunda yaranmış bu ehtiramsızlıqdan narahat olub onların hamısını evdən qovdu.

Bu hadisənin özü bu iki cərəyanın köklərini, habelə bu üslublar arasında olan ziddiyyətlərin mənbəyini bilmək üçün tamamilə kifayətdir.

Ömər “əssəlatu xəyrün minən-novm” cümləsinin azana daxil etməsinin səbəbi

Malikin nəql etdiyinə görə bir gün Ömər azançısı sübh azanı deyəndə xəlifə yatmışdı və o “əssəlamu xəyrün minən-novm” cümləsi ilə onu oyatdı. Bundan sonra Ömər bu cümləni sübh azanının bir hissəsi kimi qərar verdi. (M)

İctihad məsələsinin aydın olması üçün Üsamət ibni Zeydin sərkərdəliyi ilə əlaqədar səhabələr arasında yaranan ixtilafı da qeyd etmək olar.

Üsamə islamın fədakar və mübariz cavanlarından biri idi. O Peyğəmbərin göstərişinə əsasən qoşunun rəhbərliyini öhdəsinə almalı idi. Amma səhabələrin arasında ixtilaf düşdü. Peyğəmbər ağır vəziyyətdə yatağından qalxıb mənzildən çıxdı və camaata xitab edərək buyurdu: Ey camaat bu nə sözdür! Üsamənin sərkərdəliyinə irad tutulması sizin tərəfinizdən heç də təzə bir şey deyildir. Siz əvvəllər onun atasının da sərkərdəliyinə irad tuturdunuz. Allaha and olsun, həm Zeyd həm də onun oğlu Üsamə bu işə tam ləyaqətlidir.

Peyğəmbərin aşkar buyurduqlarına qeydsiz-şərtsiz tabe olmaq prinsipinin tərəfdarları Peyğəmbərin sözünü ilahi hökm kimi qəbul edir və ona əhəmiyyət verməməyi əsla caiz bilmirdilər. Yaxud öz ictihadları əsasında Peyğəmbərin sözünü dəyişdirməyi qeyri-mümkün hesab edirdilər.

Amma ictihad tərəfdarları təsəvvür edirdilər ki, Peyğəmbərin aşkar buyurduğu şeylərə qeydsiz-şərtsiz tabe olmağın zərurəti yoxdur. Əksinə, əgər onların ictihadı başqa bir şeyə üstünlük verərsə, naqis xeyallarına əsasən əgər daha yaxşı şəraitlərə malik olarsa, o ictihadları Peyğəmbəri-əkrəmin (s) buyurduğundan üstün tutmaq olar.

Beləliklə də mülahizə etdiyiniz kimi, Peyğəmbəri-əkrəmdən dərhal sonra müəyyən qrup şəklinə düşən şiələr Əli (əleyhissalam)-ın Peyğəmbər tərəfindən təyin olan rəhbərlik məsələsini qeydsiz-şərtsiz qəbul edən və Peyğəmbərin buyurduğunu əməli olaraq həyata keçirmək istəyən şəxslərdən ibarət idi.

Şiələrin Peyğəmbərin vəfatından sonra göstərdiyi ilk əks-əməl Bəni-saidə səqifəsində irəli sürülən planlarla müxalifət etmək idi. Çünki ona əsasən Əli (əleyhissalam)-ın aşkar haqqı olan xilafət məqamı başqalarına tapşırılırdı. Təbərsi “Ehticac” kitabının 1-ci cildinin 97-ci səhifəsində Əban ibni Təclibdən belə nəql edir: İmam Sadiq (əleyhissalam)-a dedim: Sənə fəda olum, Peyğəmbərin səhabələrindən kimlər Əbu Bəkrin işi ilə müxalifət etdilər?

O həzrət buyurdu: Mühacirlərdən aşağıdakılar idi:

1-Xalid İbni Səid Əbil As (o Bəni üməyyədən idi.)¹

---

¹ **Xalid ibni Səid** Qureyş əhlindən və üməyyə övladlarından idi, yuxuda Peyğəmbəri görüb islamı qəbul etmişdi. Bu da onun öz ata evindən qovulmasına və Peyğəmbərin hüzuruna gəlməsinə səbəb olmuşdu. O mühacirlərlə ilk dəfə hicrət edənlərdən idi. Məkkənin fəthindən sonra Yəməndə vergi toplanmasının məmuru idi. Peyğəmbəri-əkrəm (s) vəfatından sonra Əbu Bəkrə bey”ət etmədi və onun tərəfindən vergi məmuru vəzifəsini icra etməkdən imtina etdi. O

2-Səlman Farsi¹

şücaətli bir kişi idi. Əmr İbni Mədi Kərəb qəzvəsində iştirak etmişdi. (M)

¹ **Səlmani Farsi** Fars əyalətinin Rame-Hormuz məntəqəsindən idi. İslamı qəbul etməzdən əvvəl onun adı Məbeh ibni Uzel Xişam idi və Səlmanul-xeyr adı ilə məşhur olmuşdur. Fars diyarında yaşadığı zaman məcusi dinində idi. Sonradan məsihi dinini qəbul etmiş, daha sonra isə Şama səfər edərək nəsrani bir alimin yanına get-gəl etmişdir. Səlman ondan öz gələcəyi barədə soruşduqda dedi: Bir Peyğəmbər zühur edib camaatı İbrahimin ayininə dəvət edəcəkdir. O, hədiyyə qəbul edər, amma sədəqədən istifadə etməz. O xurafatla dolu olan bir diyara köç edəcəkdir. Səlman uzun müddət bu fikirdə idi ki, görəsən öz axırı necə olacaq. Nəhayət çöl ərəblərindən biri onu özü ilə birlikdə Ümmül-quraya apardı. Sonra onu yəhudi bir şəxsə satdı. Sonradan Bəni-qureyzə qəbiləsindən olan bir kişi onu alıb Mədinəyə gətirdi. Məhz burada Peyğəmbərin adını eşitdi. Nəsrani alimin ona öyrətdiyi əlamətlərə əsasən onun göstərişlərini yerinə yetirdi. Onun dediklərinin düz olduğuna əmin olduğdan sonra Peyğəmbərə iman gətirdi. Amma “İstiyab” kitabında qeyd olunub ki, Peyğəmbər onu sahibindən alıb azad etdi. Salmanın məqamı Peyğəmbərin yanında elə bir yerə çatmışdı ki, onun barəsində buyurdu:

Salman biz Əhli-beytdəndir. Həmçinin behişt üç nəfərin aşığıdır: Əli, Əmmar, Səlman.

Mərhum Qumminin “Səfinə kitabında yazdığına əsasən, Səlman öz halal zəhməti ilə yaşayırdı. Onun döşənəcək əvəzinə yerə saldığı şey öz əbası, mənzili isə ağacların gölgə saldığı yerlər idi. O, Mədəinin hakimi olduğu zmanda da tamamilə sadə halda yaşayırdı.

O fəzilət və elmdə elə bir məqama çatmışdı ki, əvvəl-axır elmlərə malik olmuş, Pərvərdigarın əzəli elmindən bəzi şeylər öyrənmişdi.

Həzrət Əli ibni Hüseyin (əleyhissalam) Səlmanın elmi məqamı barəsində buyurur: “Allaha and olsun ki, Əbuzər Səlmanın qəlbində olan elmləri dərk etsəydi onu öldürərdi.”

Əli (əleyhissalam)-da onun barəsində buyurur:

3-Əbuzərr Ğəffari¹

4-Miqdad İbni Əsvəd²

Ey Əbuzər, Salman Allah elminin yer üzərindəki qapılarıdır. Hər kəs onu tanısa mömin, hər kəs inkar etsə kafirdir.

O, Əbu Bəkrin qəsbkar hökumət və xilafətinə qarşı müxalifətçilik edib onu rəsmi şəkildə qəbul etməyən, habelə Əli (əleyhissalam)-ı müdafiə edən on iki tərəfdardan biri idi.

O, 37-ci hicri qəməri ilində vəfat etmişdir. (M)

¹ Öz adı Cündəb ibni Cünadə və Rəsuli-əkrəmin (s) ən yaxın səhabələrindən olan **Əbuzər Ğəffari** Mədinədə Rəsuli-əkrəmin hüzuruna gəlmiş və onunla birlikdə olmuşdur. Həzrət onun barəsində buyurur: Ey Əbuzər, sən yaxşılıqlar kişisisən. Məndən sonra çox ağır və faciəli əzablara düşər olacaqsan. Soruşdu: Bunlar Allah yolunda olacaqmı?

Buyurdu: Bəli! Əbuzər dedi: Əgər Allah yolundadırsa, mən onun pişvazına gedərəm.

O, Əli (əleyhissalam)-ın məxsus şialərindən biri idi və Əbu Bəkrin xilafətinin əvvəllərindən Osmanın xilafətinə qədər mübarizədən əl çəkmədi. Nəhayət Osman onu əvvəlcə Şama, sonra isə Rəbəzəyə sürgün etdi və orada bir müddət qaldıqdan sonra vəfat etdi."Üsdül-ğabə kitabı, Əbuzərin həyatı; "Biharul-ənvar", 8-ci cild. (M)

² **Miqdad İbni Əmr İbni Sələbə, yaxud Miqdad İbni Əsvəd** islamı ilk qəbul edən şəxslərdən, habelə Peyğəmbəri-əkrəmin göstərişi ilə Həbəşistana mühacirət edənlərdən biri idi. Bədr müharibəsində iştirak etmişdi. O, Peyğəmbərin xüsusi diqqət yetirdiyi şəxslərdən idi. Miqdad Osmanın xilafəti dövründə yetmiş yaşında ikən vəfat etdi. (Üstül-ğabə" Miqdadın həyatı.)

Peyğəmbər onun barəsində buyurmuşdur: Allah-taala mənə göstəriş vermişdir ki, dörd nəfərə daha artıq imtiyaz verəm. Bu dörd nəfər Əli, Miqdad, Əbuzər və Səlmandır ki, mənim nəzərimdə çox əzizdirlər.

5-Əmmar ibni Yasir¹

Tarid ibni Şəhab və İbni Məsuddan nəql olunur ki, mən müharibələrdən birində Miqdad ilə birlikdə idim. Rəsuli-əkrəm (s) müşriklərlə müharibə barəsində söhbət edirdi. Miqdad dedi: Ey Allahın Peyğəmbəri, and olsun bizi yaradana ki, Həzrət Musanın səhabələri kimi olmayacağıq və onlar deyən sözləri deməyəcəyik. Onlar demişdilər: “Sən Allahla birlikdə müşriklərlə müharibəyə get. Biz isə burada oturacağıq.”

Əmin ola bilərsiniz ki, biz həmişə sizin ətrafınızda olacağıq və müşriklərlə həmişə vuruşacağıq. Rəsuli-əkrəmin üzündə təbəssüm hissi yarandı və ona afərin dedi. (“Əl-istiy”ab”, Miqdadın həyatı.) Miqdad ömrünün axır anlarına qədər Əli (əleyhissalam)-a olan e²tiqadında zərrə qədər süst olmamışdır. Osmanla namaz qılmamış, heç vaxt ona möminlərin əmiri deyə xitab etməmişdir. Şura iclasında ayağa qalxıb fəryad edərək dedi: Bədr müharibəsində və Bey”ətür-rizvanda ² iştirak etməyən bu şəxsə bey”ət etməyin. (Bu bey”ət “bey”əti şəərə də adlanır. Çünki bu bey”ət mərasimi bir ağacın altında baş vermişdir. Həmçinin “bey”əti-Rizvan” da adlandırılır. Çünki bu bey”ətdən sonra aşağıdakı ayə nazil oldu: “Şübhəsiz, Allah möminlərdən ağacın altında səninlə bey”ət etdikləri zaman razı oldu.”)

O, Əbu Bəkrin qəsbkar xilafətini qəbul etməyən on iki nəfərdən biridir. (“Səfinə, 2-ci cild, səh.409) (M)

¹ **Əmmar ibni Yasir İbni Amir** islamın əvvəllərində müsəlman olmuşdur. Əmmar Ərqəmin evində Peyğəmbərə iman gətirmişdi. O, islam tarixində məscid tikən ilk şəxs və Peyğəmbərin xüsusi diqqətini cəlb edən səhabələrdən idi. Həzrət onun barəsində buyurmuşdu: Hər kəs Əmmarla düşmən olsa, Allahla düşmən olmuşdur. Ey Əmmar, agah ol ki, zalım bir dəstə səni qətlə yetirəcək. O, Əli (əleyhissalam)-a son dəvəyə sədaqət göstərərək heç vaxt öz əhdindən dönməmiş Əbu Bəkrin hökumətini rəsmi şəkildə tanımayan on iki nəfərdən biri olmuş Cəməl və Siffeyn müharibələrində Əli (əleyhissalam)-ın ətrafında döyüşmüşdür. O, Siffeyn müharibəsində 94 yaşında ikən Müaviyənin tərəfdarları tərəfindən şəhadətə yetirildi. Vəsiyyətinə görə öz paltarında dəfn olundu. (“Üsdül-ğabə, “Əl-isabə, “Əl-istiyab”, “Biharul-ənvar” kitablarından) (M)

6-Üreydətül Əsləmi¹

Ənsardan olanlar isə aşağıdakılar idi:

1-Əbul heysəm İbni Teyhan²

2-Səhl ibni Həni³

---

¹ **Büreydət İbni Süfyanil Əsləmi** Rəsuli-əkrəmin (s) səhabələrindən biri idi. Həzrət Məkkədən Mədinəyə hicrət edərkən Ğəməm mənzilində həzrətin hüzuruna çatdı və öz qəbiləsindən 80 nəfərlə birlikdə islami qəbul etdi və öz vətəninə qayıtdı. Ühüd müharibəsindən sonra Mədinəyə köçdü və sonrakı müharibələrdə iştirak etdi. Hüdeybiyyə sülhündə Rəsuli-əkrəmlə birgə idi. O, Bey”əti-rizvan səhabələrindən biri kimi tanınıb. Bəsrənin fəthindən sonra orada yaşamağa başladı. İslam qoşunu vasitəsiylə İrənin fəth olunmasında iştirak edib. İrənin fəth olunduqdan sonra Mərv diyarında yaşamağa başladı. Orada 8 ay və yaxud 63-cü ilə qədər yaşayıb vəfat etdi və orada da dəfn olundu. O, Əbu Bəkrə bey”ət etməyən on iki səhabədən biri idi. O daim Əbu Bəkrin xilafətini tənqid atəşinə tutmuş və Əli (əleyhissalam)-la birlikdə olmuşdur. Həzrət onun barəsində bir şer buyurmuşdur ki, təqribən məzmunu belədir: Allah Üseyləmə cəmiyyətinə xeyir versin, onlar gözəl insanlardır və Bəni-haşimin ətrafında özlərini fəda edirdilər. Səxavətdə Üreyd, Əbdüllah Mənqəd və Ürvə kimidirlər ki, onlar Malikin övladlarıdır. (“Əl-isabə, “Biharul-ənvər”, 18-ci cild, 122-səhifə.) (M)

² **Əbül Heysəm ibni Teyhan** Peyğəmbər səhabələrindəndir. Bədr, Ühüd, və ümumiyyətlə islamin əvvəllərində baş verən bütün müharibələrdə iştirak etmişdir. O, birinci əqəbədə Peyğəmbərlə əhd-peyman bağlayanlardan biri idi və Əli (əleyhissalam)-ın vilayətinin müdafiəsində Əbu Bəkrə müxalifət və e”tiraz edən on iki nəfər səhabədən biri olmuşdur. Əbül Heysəm Siffeyn müharibəsində, 37-ci hicri ilində Həzrət Əli (əleyhissalam)-ın qoşununda Müaviyə əsgərləri tərəfindən şəhid olundu. (“Biharul-ənvər”, “TəbəqaT, 3-cü cild) (M)

³ **Səhl ibni Həni**: Səhl ibni Həni Peyğəmbərin fədakar səhabələrindən biri (və Ənsardan idi) idi. Peyğəmbər (s) həmişə ona diqqət yetirirdi. O, Ühüd müharibəsində Peyğəmbərin lap yaxınlığında düşməne qarşı kəskin mübarizə aparıb həzrəti fədakarlıqla müdafiə edirdi. Səhl Rəsuli-əkrəmin (s) vəfatından sonra

3-Osman ibni Hüneyf¹

4-Xüzeymət ibni Sabit²

---

həmişə Əli (əleyhissalam)-la bir yerdə olmuş, bey”ət gününə qədər o həzrətdən ayrılmamışdır. Əli (əleyhissalam) Mədinədən Bəsrəyə gələndə onu öz yerində qoymuş, Siffeyn müharibəsində həmişə o həzrətin ətrafında olmuşdur. Sonralar həzrətin tərəfindən Fars əyalətinə vali təyin edilmişdir. Nəhayət 38-ci hicri ilində Kufədə vəfat etmişdir. (“Üsdül-ğabə, 2-ci cild, Səhl ibni Hənif) (M)

¹ **Osman ibni Hüneyf** Mədinə şəhərinin məşhur Ovs qəbiləsindən, Peyğəmbərin sevimli səhabələrindən və fədakar köməkçilərindən biri idi. Səhabələrin əksəriyyəti onun yüksək düşüncə və kamalına qibtə edərtilər. Ömər İraqa hakim təyin etmək üçün səhabələrlə məşvərət edən zaman dedi: Osman İbni Hüneyf bu işə həmidən artıq layıqdır. O, Bədr və Ühüd müharibələrində Peyğəmbərin önündə vuruşurdu. Əli (əleyhissalam)-ın xilafəti dövründə Osman ibni Hüneyf Bəsrəyə hakim təy”in edilmişdi. Aişənin qoşunu Bəsrəyə daxil olduqdan sonra onun həmin yerdən ixrac etdilər. O, Kufədə məskunlaşdı. Osman Əbu Bəkrə e”tiraz edən on iki səhabədən biri idi və xilafət üçün Əli (əleyhissalam)-ın layiq olduğunu isbat etmişdi. O, Müaviyənin dövründə dünyadan getmişdir. (“Üsdül-ğabə, 3-cü cild, səh. 371, Əl-istiyab 3-cü cild, səh. 89.) (M)

² **Xüzeymət ibni Sabit** Bəni-xütbə Tayfasının Ovs qəbiləsindən və Rəsuli-əkrəmin (s) səhabələrindən biri idi. Bədr müharibəsində Peyğəmbərin yanında olmuş, həzrətin fərmanına əsasən Əmr ibni Ədi ilə Bəni-xutmə bütələrini sındırmışdır. O, fəzilətdə elə bir məqama çatmışdı ki, Peyğəmbər (s) buyurmuşdu: Onun təkliddə verdiyi şəhadət iki şahidin şəhadətini əvəz edir. Bundan sonra ona “Zuş-şəhadətəyn” (iki şahidlik sahibi) ləqəbi verildi. O, Rəsul-əkrəmdən sonra Siffeyn və Cəməl müharibələrində həzrət Əli (əleyhissalam)-ın ətrafında vuruşmuşdur. Siffeyn müharibəsində iştirak etməyin rəva olduğu barəsində şəkddə olduğu zaman Əmmar öldürülərkən öz qılıncını siyirib müharibəyə girişdi. Bu hadisəni ondan soruşduqda cavab verdi ki, əvvəlcə şəkk edirdim. Amma indi bildim ki, onlar ölümə daha layıqdırlər. Çünki həzrəti Peyğəmbər, Əmmarın barəsində buyurmuşdur ki, onu zalım və tüğyançı insanlar öldürəcəkdir. O bu

5-Übeyd ibni Kəb¹

6-Əbu Əyyub Ənsari²

---

müharibədə qızğın mübarizə apardıqdan sonra şəhid edildi. (“Üsdül-ğabə, “Əl-isabə, “İstiy”ab”, “Biharul-ənvar”, 22-ci cild, səh 141) (M)

¹ **Übey ibni Kəb** ikinci əqəbə əhdi-peymanını Peyğəmbərlə bağlayanlardan idi. Bədr müharibəsində Peyğəmbərin ətrafında vuruşmuşdur. O, həmişə Peyğəmbərin rəğbətini qazanmış və mehribançılıqla qarşılanmışdır. Ömər onu müsəlmanların seyyidi deyə çağırırdı.

Übey ilahi vəhyi yazan katiblərdən biri idi. Rəsuli-əkrəm (s) Quranda hansı ayə mühümdür soruşduqda cavab verdi: “La ilahə illa huvəl-həyyul-qəyyum.

Übey ibni Kəb həzrət Peyğəmbərin məktublarını və müqavilələrini yazırdı. Əbu Bəkrin xilafətinə e”tiraz əlaməti olaraq Əmmar Yasirdən sonra ona qarşı çıxış edənlərdən biri idi. O, 36-cı hicri qəməri ilində vəfat edib, Mədinədə dəfn olunmuşdur. (M)

² **Əbu Əyyub Ənsari (Xalid İbni Zeyd İbni Kuleyb)** Xəzrəc qəbiləsinin alicənab və böyük şəxsiyyətlərindən biri idi. Peyğəmbər (s) Mədinəyə hicrət edərkən ilk dəfə onun mənzilinə gəlmişdi. O, Bədr müharibəsində Peyğəmbərin ətrafında vuruşurdu. Əli (əleyhissalam) Mədinədən İraqa gələrkən onu Mədinədə öz canişini təyin etmişdi. Xəvariclə müharibədə Əli (əleyhissalam)-ın düşmənləri tərəfindən şəhid edildi. Həzrət Peyğəmbər (s) Əbu Əyyub Ənsarinin evində yaşayarkən onun gözlərini itirmiş anası gözlünün açılmasını istəyirdi. Peyğəmbər (s) öz mübarək əlini onun gözlərinə qoydu və dərhal qadının gözləri açıldı. (“Biharul-ənvar”, 6-cı cild, səh 54)

Onun şəhadəti barəsində İbni Əzəm “Ruhul-vildan” kitablarında yazır: Siffeyn müharibəsində Şam qoşunu qarşısında rəcəz oxudu və təkbətək döyüş üçün mübariz istədi. Şam ordusundan heç kəs onunla mübarizə etməyə cür”ət etmədi. Nəhayət qılıncını siyirib Müaviyənin qoşununa hücum etdi və hamısı onun qabağından qaçmağa üz qoydular. Xeyməyə yaxınlaşdıqda Müaviyə vahiməli halda çölə qaçdı və sonra öz qoşununu danladı.

Şiəlik məfhumunun ümumi təfsiri bundan ibarət idi. Belə ki, o təbii bir cəryan kimi İslam risaləti çərçivəsində, şiələr də bu təbii hadisənin nəticəsində yaranmışdır.

O, Əbu Bəkrin qəsbkar hakimiyyətinə e'tiraz edən on iki səhabə içərisində Osman İbni Hüneyfdən sonra gəlir. Beləliklə o camaatı Əli (əleyhissalam)-a tərəf dəvət edirdi və Cəməl müharibəsində Əli (əleyhissalam)-ın barəsində aşağıdakı şerləri qoşmuşdu.

Məzmunu: Həqiqətən Peyğəmbərin haqq canişini bizim rəhbər və İmamımızdır. Məxfi işlər və sirlər aşkar oldu.

O, Müaviyənin zamanında İslam odusu ilə Romalılar arasında gedən döyüşlərdə 50-ci ildə dünyadan getdi. ("Üsdül-ğabə, 5-ci cild. "Sireyi hələbiyyə, 3-cü cild.) (M)

NƏSS QARŞISINDA İCTİHAD VƏ ŞƏXSİ RƏYƏ ƏSASLANMAQ

Bəzən deyilir ki, şiələrin həmişəki adəti nəssə (yəni Quranın və Peyğəmbərin aşkar əmr və göstərişlərinə) sözsüz tabe olmaq, başqa məzhəbdən olanların adəti isə ictihada əməl etmək olmuşdur. Buna görə də belə bir təsəvvür yaranmışdır ki, şiələr ictihadı tamamilə rədd edir və özlərinə ictihad etmək icazəsi vermirlər. Halbuki, şiələrin arasında dini hökmlərdə ictihad məsələsi geniş yayılan adi bir məsələdir.

Bu səhvi aradan qaldırmaq üçün nəzərə almaq lazımdır ki, şiələrin arasında caiz, hətta kifai vacib sayılaraq adi qayda olmuş və hal-hazırda da adi qayda olan ictihad dedikdə şəriət hökmlərinin mötəbər dəlillərdən (Quran, sünnə, əql və icma) əldə olunması üçün olan ictihad nəzərdə tutulur. Şiələrin rədd etdikləri ictihad dedikdə isə, müctehidin öz şəxsi rəyinə arxalanaraq və ya hər hansı bir başqa məsləhəti nəzərə alaraq Quranın aşkar əmr və göstərişlərinə əməl etməkdən imtina edib onları tərək

etməsi nəzərdə tutulur. Şiələr bu növdən olan ictihadı (yəni Quranın və Peyğəmbərin aşkar göstərişlərinin əksinə olan şəxsi rəyləri) tam qətiyyətlə rədd edirlər.

Bəzi hallarda *“İslamın yarandığı ilk çağlarda bir-biri ilə tam ziddiyyətli olan iki yol mövcud olmuşdur: birincisi Quranın və Peyğəmbərin aşkar göstərişlərinə qeydsiz-şərtsiz əməl edib onlara tabe olmaq, digəri isə ictihadın yuxarıda qeyd olunan ikinci mənasıdır.*

Aydındır ki, bir-birinə zidd olan bu iki üslubun qarşı-qarşıya dayanması fəsid cəmiyyətlərdə mövcud olan eybəcərliklərə və acınacaqlı vəziyyətə son qoymaq istəyən bütün inqilabçı hərəkatlarda çox təbii və adi bir məsələdir. Çünki, onların ardıcılıklarının sabiq qayda-qanunlara uyğun olaraq mövqe seçmələri ilə, yeni risalətin gətirdiyi dəyərlər baxımından mövqe seçmələri bir-biri ilə fərqlənir. Aydındır ki, *“Quranın və Peyğəmbərin aşkar göstərişlərinə qeydsiz-şərtsiz əməl etmək”* bu risalətin qarşısında təslim və fədakarlıq ruhiyyəsinin ən yüksək dərəcəsidir. Çünki onlar nəinki aşkar hökmləri tərk etmir və onun prinsiplərinə vəfalı qalmırlar, üstəlik şəriət hökmlərinin əldə olunması üçün ciddi Səy göstərməkdə heç nəyi əsirgəmirilər.

Bunu da qeyd etməliyik ki, *“Quranın və Peyğəmbərin aşkar göstərişlərinə qeydsiz-şərtsiz əməl etmək”* dedikdə, məqsəd həmin göstərişlərdə

donuşluq vəziyyətdə qalmaq və nəticədə həyatın müxtəlif sahələrində irəliləyişin və müsbət dəyişikliklərin qarşısını almaq deyildir. Çünki “Quranın və Peyğəmbərin aşkar göstərişlərinə qeydsiz-şertsiz əməl etmək” dini göstərişlərə tamamilə kamal surətdə əməl etmək və dini hökmləri, heç bir təhrif və dəyişiklik olmadan icra edib həyata keçirməkdən ibarətdir. Məlum məsələdir ki, tədqiqat və irəliləyiş amilləri dini mənbələrin özündə əmanət qoyulmuşdur və din zamanla eyni səviyyədə irəliləməyə və öz canlılığını qoruyub saxlamağa həmişə qadirdir.

Beləliklə, dini göstərişlərə qeydsiz-şertsiz tabe olmaq məhz elə hökmlərə tabe olmaqdır ki, onlar, yenilik və müsbət istiqamətdə olan bütün amilləri ehtiva edir, tərəqqi və irəliyə doğru hərəkətə də elə onun özü zəmanət verir.

Bu qeyd olunanlar, islami dövətdən doğan təbii bir amil kimi, şüəliyin zühur etməsinin ümumi hərəkət yolu idi.

ƏHLİ-BEYTİN (Ə) İDEOLOJİ VƏ SİYASİ MƏRCƏİYYƏTİ

Həzrət Əli (ə) və sair imamların rəhbərliyi (təbii hadisə olan şüəlik, onların rəhbərliyindən irəli gəlmişdir) iki növ müraciət yerini bəyan edir: Birincisi fikri və ideoloji, digəri isə ictimai və siyasi mərcəiyyət (müraciət yeri).

Peyğəmbəri Əkrəm (s) öz sağlığında bu iki vəzifəni şəxsən öz öhdəsinə almışdı. Yuxarıdakı təhlillərə əsasən, o həzrət bu vəzifənin davam etməsinə də təminat verməli idi ki, hər iki vəzifə birlikdə davam etsin. Hər vaxt müsəlmanların zehnlərində müəyyən anlaşılmamazlıqlar yaransa, həmin fikri və ideoloji mərcəiyyət onu lazımınca təmin edə bilsin, hər bir mövzu barəsində islamın qəti hökmünü bəyan etsin, eləcə də Quran və islami dünyagörüş barəsində yarana biləcək hər bir suala cavab versin, siyasi mərcəiyyət də islami hərəkətə, özünün ictimai yollarında rəhbərlik edə bilsin.

Bu iki mərcəiyyətin hər biri məhz imamlarımızda var idi. Bu məsələni Peyğəmbəri Əkrəm (s)-dən aşkar şəkildə nəql olunan hədislər sübut edir. Əhli-beyt (ə)-ın bu iki işdə mərcəiyyət

məqamını öhdələrinə almalarını göstərən ən aşkar nümunə, Peyğəmbərin buyurduğu “Səqəleyn” hədisidir. O həzrət belə buyurur:

“Mümkündür ki, yaxın zamanlarda Haqqın dəvətini qəbul edib sizin aranızdan gedəm. Mən sizin aranızda iki dəyərli əmanət qoyuram: Onlardan biri Allahın kitabıdır ki, asimandan yerə tərəf uzadılmış bir ipə bənzəyir. Digəri isə mənim itrətim və Əhli-beytimdir. Lətif və Xəbir Allah mənə xəbər vermişdir ki, bu ikisi “Kovsər” hovuzunun yanında mənə gəlib çatana qədər bir-birindən ayrılmayacaqdır. İndi baxın görün, bu iki əmanətlə necə rəftar edəcəksiniz.”¹

Əhli-beyt (ə)-ın bu iki məsələdə mərcəiyyətini göstərən digər bir nümunə “Qədir” hədisidir. Təbərani düzlüyündə bütün alimlərin fikir birliyi olan sənəd əsasında Zeyd ibni Ərqəmdən rəvayət edir ki, Rəsuli Əkrəm (s) Qədir-Xum çölündəki ağacların altında bir xütbə oxuyaraq belə buyurdu:

Əyyuhənnas! Ola bilsin ki, mən yaxın zamanlarda Haqqın dəvətini qəbul edəm. Həm mən, həm də siz Allah taalanın hüzurunda sorğu-sual olunacağıq. İndi nə deyirsiniz?

---

¹ “Əl-müstədrəku ələs-səhiheyin”, 3-cü cild, səh.119; “Səhihi-Müslüm”, 4-cü cild, səh.1874; “Səhihi-Termezi”, 5-ci cild, səh.622; “Sünəni-Nəsaı”, 5-ci cild, səh.130

Hamılıqla dedilər: Biz şəhadət veririk ki, sən öz ilahi vəzifəni lazımınca təbliğ etdin, bu yolda əlindən gələnləri və lazım olan nəsihətləri əsirgəmədin. Allah sənə yaxşı əvəz versin!

Həzrət buyurdu: Şəhadət verirsinizmi ki, Allahdan başqa heç bir məbud yoxdur, mən Onun bəndəsi və elçisiyəm, behişt və cəhənnəm haqdır, ölüm haqdır, ölümlərin bir daha dirildilməsi haqdır, qiyamət günü gəlib çatacaq və onda heç bir şəkksübhə yoxdur, Allah ölümləri qəbirlərdən dirildib qaldıracaq?

Hamılıqla dedilər: Əlbəttə, şəhadət veririk!

Həzrət dedi: Pərvərdigara, Sən Özün də şahid ol!

Sonra buyurdu: Əyyuhənnas! Allah mənim mövlam və rəhbərimdir, mən də möminlərin mövlası və rəhbəriyəm. Mən möminlərə, onların özlərindən də artıq ixtiyar sahibiyəm. Mən hər kəsin mövlasıyamsa, bu Əli də onun mövlasıdır. Pərvərdigara, Əlini sevən hər kəsi Sən də sev, Əli ilə düşmənçilik edən hər kəs ilə Sən də düşmən ol!¹

---

¹ “Qədir” hədisi müstəfiz şəkildə həm şiə, həm də sünnü kitablarında qeyd olunmuşdur. (Hədisi nəql edənlər (ravilər) təbəqəsində, hər təbəqədə üç nəfərdən artıq onu rəvayət etmiş olsa müstəfiz və məşhur adlanır.)

Mühəqqiqlərdən bəziləri Qədir-Xum hədisinin ravilərinin sayını cəm etmişlər. Belə ki, səhabələrdən 100 nəfərdən artıq, təbəndən 80 nəfər, ikinci hicri əsrinin Quran hafizlərindən 60 nəfərdən çoxu bu hədisi nəql etmişlər. Qədir-Xum hədisini nəql edən ravilər barəsində əlavə məlumat almaq üçün bu barədə yazılan dəyərli və nəfis

Qeyd olunan bu iki hədis, eləcə də Peyğəmbərdən bu barədə nəql olunan saysız-hesabsız hədislər bu iki mərcəiyyət məqamını imamlarda təcəssüm etdirir. Peyğəmbərin buyuruqlarına qeydsiz-şərtsiz əməl edən Əhli-beyt şüələri bu iki hədisin də hökmünə tabe olurlar. Onlar həmin hədislərə istinad edərək Əhli-beyt (ə)-ın hər iki mərcəiyyətinə - ideoloji və siyasi mərcəiyyətinə qəlbən etiqad bəsləyirlər.

Hər bir imamın siyasi rəhbərlik məqamı həmin imamın hali-həyatda olduğu zamanla əlaqədardır, lakin imamın fikri və ideoloji rəhbərliyi sabit bir həqiqətdir və onun tək cə həyatda olduğu dövr ilə bitmir. Əksinə, islami cəmiyyətlər şəriət hökmlərini, halal-haramı, dini dəyərləri və meyarları tanımağa ehtiyac olduğu bir vaxta qədər Allah tərəfindən təyin olunmuş fikri və ideoloji mərcəiyyətə də ehtiyac duyurlar. Bu kimi məsələləri də biri Quran, digəri isə Peyğəmbərin və onun pak Əhli-beytinin sünnesindən ibarət olan iki şeydən başqasında tapa bilməzlər. Əhli-beyt də Peyğəmbərin özünün buyurduğu kimi, heç vaxt Qurandan ayrılmayacaqdır.

---

kitablara (belə ki, 360-dan çox böyük sünnü alimi bu hədisi öz kitablarında qeyd etmişdir), eləcə də mərhum Əllamə Əmininin yazdığı 22 cilddən (9000 səhifədən) ibarət böyük “əl-Qədir” adlı kitaba baxa bilərsiniz. (M)

Amma Peyğəmbərin əmr və göstərişlərinə qeydsiz-şərtsiz əməl etmək əvəzinə, onun sözləri müqabilində öz şəxsi rəylərinə tabe olanlara gəldikdə isə, onlar ilk əvvəldə, Peyğəmbər (s)-in vəfatının ardınca öz əqidələrinə görə “müəyyən məsləhətləri” nəzərə alaraq islam ümmətinin siyasi mərcəiyyətini mühacirlərdən olan bir dəstəyə həvalə etdilər və Əbu Bəkr Səqifədə baş verən məhdud müşavirə əsasında ümmətə rəhbərlik işlərini öhdəsinə aldı. Onun sifarişi ilə (vəfatından sonra) Ömər xilafət kürsüsünə əyləşdi. Daha sonra Ömər müəmmalı şəkildə təyin etməsi ilə Osman səltənət taxtına çıxdı.

Bu səhlənkarlıqlar və Peyğəmbərin sözüünə qarşı laqeydlik, işi o yerə çatdırdı ki, Peyğəmbərin vəfatından otuz il sonra, o həzrətin ömrünün axırına qədər onunla açıq-aşkar mübarizə aparanlar belə, mərkəzi islam hökumətini ələ keçirdilər.

Fikri və ideoloji mərcəiyyət məsələsinə gəldikdə isə, onlar Peyğəmbərin aşkar buyurduqlarının əksinə olaraq öz şəxsi rəylərinə əməl etdilər. Onlar ümmətə rəhbərliyi Əhli-beytdən alıb başqalarına həvalə etdikdən sonra, Əhli-beytin fikri və ideoloji mərcəiyyətini etiraf edə bilməzdilər. Digər tərəfdən isə, fikri və ideoloji mərcəiyyəti xəlifəyə də verə bilmirdilər. Çünki, fikri və ideoloji rəhbərliklə siyasi rəhbərliyin şərtləri bir-biri ilə fərqlənirdi. Onların

siyasi rəhbərlik məqamını öhdəyə almaları ideoloji rəhbərliyi də öhdələrinə alaraq Quran və Peyğəmbər sünnəsindən sonra islam ümmətinin ideoloji rəhbəri ola bilmələrinə dəlil ola bilməzdi. Çünki, cəmiyyətə rəhbərlik müəyyən mədəni səviyyədə olmağı tələb edir ki, bu da Əhli-beytdən savayı heç bir səhabədə təkliddə mövcud olmamışdır.

Buna görə də Peyğəmbər (s)-in vəfatından sonra fikri və ideoloji rəhbərlik öz qaydasında idi, xəlifələr də məcbur qalıb həzrəti Əli (ə)-ı rəsmi olaraq fikri və ideoloji bir rəhbər kimi qəbul edirdilər. Məhz buna görə də ikinci xəlifə müxtəlif hadisələrlə əlaqədar olaraq dəfələrlə demişdi: “Əgər Əli olmasaydı, həlak olardım!”

“Allah məni, Əbul Həsənin həll etmədiyi bir müşküldə qoymasın!”

Amma zamanın keçməsi ilə islam ümməti Əhli-beyt (ə)-a adi camaat kimi baxanda, artıq xəlifələr özlərini bu fikri və ideoloji rəhbərliyə ehtiyacı bilmədilər, onların yerinə başqalarını təyin etdilər. O şəxslər də xəlifə deyil, səhabələrdən ibarət idi. Beləliklə ideoloji rəhbərlikdə də səhabələr Əhli-beyt (ə)-ın yerinə keçdilər. Bu iş Peyğəmbər (s)-in Əhli-beyt barəsindəki aşkar buyuruqlarına çox sadə şəkildə göz yumanlara təbii görünürdü. Çünki onlar, səhabələrin də Peyğəmbər məktəbində tərbiyə olunduğunu güman edirdilər.

Beləliklə də Əhli-beyt (ə) Allahın onlara əta etdiyi imtiyazları əldən verdilər və səhabələrdən biri kimi cəmiyyətin fikri və ideoloji mərcəiyyətində şərik oldular. Bu işin ardınca da səhabələrin arasında dərin və geniş səviyyəli ixtilaf, ziddiyyətlər yarandı, hətta bəzən bu ixtilaf və çəkişmələr müharibə həddinə qədər irəlilədi. Hər bir qrup digərinin qanunu halal sayır, hər biri digərini xəyanət və inhirafla müttəhim edirdi.

Nəticədə fikri və ideoloji rəhbərlər arasında yaranan ixtilaf, yaxılan ittihamlar islam ümmətinin dərinliklərində və onun əqidəvi məsələlərlə əlaqədar olan yönündə daha kəskin ziddiyyətlər yaratdı. Bunların da hamısı nəssin (Quranın hökmü və Peyğəmbərin əmr və göstərişlərinin) əksinə olan ictihadın acınacaqlı nəticələri idi.

MƏNƏVİ VƏ SİYASİ ŞİƏLİK

Bu qısa söhbəti sona yetirməzdən əvvəl son dərəcə əhəmiyyətli olan bir məsələni xatırlatmağı, onu xülasə şəkildə izah etməyi lazım görürük. Bəzi tədqiqatçıların yalnız təsəvvürlərinə görə şiəliyin iki növü vardır:

1-Mənəvi və dini şiəlik;

2-Siyasi şiəlik.

Bəziləri fikirləşirlər ki, mənəvi və dini şiəlik siyasi şiəlikdən daha qədimdir. Onların imamı Kərbəlada siyasi cərəyanlar səbəbi ilə qətlə yetirildikdən sonra siyasətdən kənarlaşmış, yalnız camaata yol göstərməklə ibadət və tərki-dünyalıqla məşğul olmuşdur. Halbuki bu təsəvvür tamamilə yanlışdır. Çünki şiəlik yarandığı ilk günlərdən başlayaraq genişmiqyaslı və hərtərəfli dini risalətə başlamış, öz rüşeymini islamın bətnindən böyük bir

plan kimi götürmüşdür. Bununla da həzrət Əli (əleyhissalam) Peyğəmbərdən sonra ilahi dəvətin rəhbərliyini istər fikri və ideoloji, istərsə də siyasi cəhətdən davam etdirməli idi.

Biz bu mətləbi əvvəldə şiəliyin yaranması şərtlərində şərh etdik. O şərtlərin səbəbini lazımınca düşünsək görürük ki, şiəliyin ruhi-mənəvi yönlərini onun siyasi sahələrindən ayırmaq mümkündür deyildir. Əksinə, bunlar islamın əsaslarında olduğu kimi bir-biri ilə qırılmaz əlaqədədirlər. Deməli şiəlik elə bir proqramdır ki, siyasi nəzərdən gələcəyə diqqət yetirir. İslam rəhbərliyini elə bir şəxsə tapşırmaq istəyirdi ki, ümmətin siyasi və ideoloji məsuliyyətini öz öhdəsinə ala bilsin.

Belə bir şəxsiyyət də Əli əleyhissalamdan başqası ola bilməzdi. O, elə bir şəxs idi ki, hər bir cəhətdən müsəlmanların müxtəlif təbəqələri arasında ən böyük rütbəyə və ən çox tərəfdara malik idi.

Osman qətlə yetirildikdən sonra məhz bu məhəbbətlərin sayəsində xalq o həzrəti xilafətə seçdi. Bu məhəbbətlər şiəliyin təkə mənəvi və ya siyasi yönlərində deyil, ümumiyyətlə kamil bir islam rəhbərinin hərtərəfli şəxsiyyətini təcəssüm etdirən real məktəbin təzahürüdür.

Buna əsasən bu mətləbi şiəlikdə bir növ təcrübə kimi qeyd etmək olmaz. Belə ki, digər tərəfdən də

həzrət Əli əleyhissalam öz rəhbərlik illərindən əlavə, Əbu Bəkr və Ömər in xilafət dövründə də səhabələr arasında mənəvi və fikri cəhətdən ən çox nüfuzə malik olan şəxsiyyət idi.

Tanınmış səhabələr arasında Səlman, Əbuzər, Əmmar və sairləri imama çox məhəbbət bəsləyirdilər. Qeyd olunan bu mənəviyyət şiəliyin siyasi cəhətlərindən ayrı deyildi və bu əlaqə və məhəbbətlər o şəxslərin imam əleyhissalamın həm siyasi, həm də ideoloji rəhbərliyinə olan yüksək imanlarını çatdırırdı.

Onların həzrət Əlinin rəhbərliyinə dini və mənəvi cəhətdən olan imanları o həzrətə ruhən məftun olmalarını göstərirdi. Siyasi və ideoloji rəhbərliyinə gəldikdə isə, dövrün qəsbkar xəlifələri, onların həmkarları ilə müxalifətçilikdən ibarət idi.

Həqiqətdə bəzilərinin təsəvvür etdiyi bu nəzəriyyə, yəni şiəliyi siyasi və mənəvi növlərə bölmək onlara psixoloji təsirlər etmək, artıq baş vermiş işlərin qarşısında uduzmuş mövqeyi aşılamaq xarakteri daşıyır. Onlar çalışırlar ki, Peyğəmbərin inqilabi və quruculuq mahiyyəti daşıyan fəaliyyətləri yarımçıq qalsın, daim şö"lənməkdə olan şiəlik bir növ öz nakam taleyi ilə barışmaq məcburiyyətində qalsın və cəmiyyətin siyasi-ictimai səhnəsindən sıxışdırılaraq sırf bir əqidəvi məsələyə çevrilsin.

1-Sual:

Burada belə bir sual yaranır ki, nə üçün imamiyyə şüələri İmam Hüseyn əleyhissalamdan sonra siyasətdən kənara çəkilmış və dünyaya arxa çevirmişlər?

Bu sualın cavabında, habelə qeyd olunan müəmmənin həllində nəzərə almaq lazımdır ki, ümumiyyətlə belə bir təsəvvür yanlışdır. Çünki qeyd etdiyimiz kimi, şüəlik bu təfəkkür tərzilə əsla uyğun gəlmir. Şüəlik islam rəhbərliyinin davam etdirilməsi təsisindən, yəni Peyğəmbərin islam əsasında qurmaq istədiyi ilahi məktəbdən ibarət idi. Buna əsasən imamların siyasətdən kənarda qalmalarını heç vaxt təsəvvür etmək olmaz. Çünki bu iş məhz şüəliyin özü-özündən kənarlaşması deməkdir.

Bu yanlış təsəvvürün yaranma səbəbi imamların dövründə yaranmış ictimai-siyasi şəraiti düzgün başa düşməməkdir. Onlar elə fikirləşirdilər ki, imamlar dövrünün siyasi şəraitin əleyhinə silahlı mübarizəyə qalxmadıqları üçün siyasətdən kənarda qalmalı imişlər. Bu düşüncəyə görə siyasət yalnız silahlı qiyamdan ibarətdir. Məlum olduğu kimi bu, son dərəcə yalnız bir təsəvvürdür və hərəkət rəhbərlərinin qiyama əl atmamasını səhv və xəta hesab etmək düzgün deyildir.

Siyasətin öz mənasına gəldikdə isə, bu heç də məhdud sahə deyildir ki, yalnız silahlı qiyama və aşkar mübarizəyə aid olsun.

Bizim imamlarımızdan çoxlu hədislər nəql olunmuşdur ki, hər bir imamın öz zamanında qiyam üçün hazır olmasına dəlalət edir. Bu şərtlə ki, tərəfdarlarının siyasi-ictimai, fiziki və ruhi cəhətdən hazır olmaları imama sübut olunsun. Biz şiəlik tarixini diqqətlə müəliə etsək, görərik ki, imamlar islahatların yerinə yetirilməsi və cəmiyyətin düzgün idarə olunmasını yalnız hökuməti ələ almaqla mümkün hesab etmirdilər. Onların nəzərinə görə xalqda müəyyən ictimai-siyasi aqahlıq olmalı, cəmiyyətdə inkişaf etmiş tərəkürlü insanlar yetişməlidir ki, hökumətin hədəflərini ayırd edə bilsin və onun hədəflərinə imanlı olsunlar. Bu şəxslər yüksək iradə və əzmlə ayağa qalxsınlar, imamın və ya hər hansı bir ilahi rəhbərin gördüyü tədbirləri insanlar üçün şərh etsinlər və nəticədə hadisələrin qarşısında müqavimətlə dayansınlar.

Peyğəmbəri-əkrəm (s)-in vəfatından sonra əsrin birinci yarısında şiəlik müntəzəm olaraq qəsb olunmuş rəhbərlik məqamını geri almağa və öz həqiqi mehvərindən çıxmış islamı əvvəlki vəziyyətə qaytarmağa cəhd göstərmişdir. Çünki o zamanlarda həqiqi hökumət tərəfdarları, mühacir, ənsar və tabeinlər arasında ictimai-siyasi cəhətdən hazırlıqlı

olanlar az deyildi. Lakin əsrin ikinci yarısında qeyd olunan ünsürlərdən artıq bir şey qalmamışdı və yeni nəsillərin köməyi ilə hökuməti ələ almaq şüəliyin rəhbərlik məqamı üçün müsbət nəticə verməyəcəkdi. Çünki cəmiyyətdə hədəf və məqsədləri təlim və təbliğ edən ideoloqlar mövcud deyildi. Bu zaman iki əsaslı iş görülməli idi:

1-İctimai şüuru inkişaf etdirmək və onların arasından ideya adamları hazırlamaq;

2-Müsəlmanların yatmış qeyrətini oyadıb hərəkətə gətirmək, daha aydın desək, islami atifələr, iradələr və vicdanları fəallaşdırmaq, müsəlman ümmətinin öz şəxsiyyət və şərəfini ləyaqətsiz hakimlər müqabilində tamamilə əldən vermələrinin qarşısını almaq.

Birinci məsələni imamların özləri şəxsən öhdələrinə almışdılar.

İkincini isə Ələvi inqilabçıları yerinə yetirirdilər. Onlar özlərinin mərd-mərdanə fədakarlıqları ilə islami vicdan və iradələri diri saxlayır, imamlar da tam sədaqətlə belə iş görənlərə kömək edirdilər.

İmam Riza əleyhissalam Əli ibni Hüseyn əleyhissalamın oğlu şəhid Zeyd barəsində söhbət edib Məmunə buyurdu:

“O Muhəmməd övladlarının alimlərindən idi ki, Allahın razılığı xatirinə qəzəblənmiş, Allahın düşmənləri tərəfindən şəhid edilmişdir. Atam Musa ibni Cəfərdən, o da atası İmam Sadiq əleyhissalamdan eşitmişdir ki, buyurub: Allah əmim Zeydə rəhmət eləsin. O, camaatı Ali-Muhəmmədin razı olduğu bir işə tərəf dəvət edirdi. Yəni məqsədinə çatdığı surətdə xilafəti İmama tapşıracaqdı. O, dedi: Mən sizi Ali-Muhəmmədin rizasına dəvət edirəm.¹

Başqa bir rəvayətdə nəql olunmuşdur ki, İmam Sadiq əleyhissalamın hüzurunda Əhli-beyt inqilabçılarından söz düşükdə Həzrət buyurdu:

“Mənim və şiələrimin vəziyyəti o zaman yaxşı olacaqdır ki, Ali-Muhəmməddən bəziləri qəsbkar xəlifələrin əleyhinə qiyam etsinlər.²

İstəyirəm ki, Ali-Muhəmməd tərəfindən bir şəxs qiyam etsin, onun ailəsinin xərclərini mən ödəyim.”

Deməli, silahlı mübarizənin olmaması rəhbərliyin siyasi yönününin tərək edilməsi deyil, bu məsələni tam diqqət mərkəzində saxlamaqla zamanın tələbinə uyğun olaraq qiyamın səmərəsini düşünölmüş şəkildə qiymətləndirmək deməkdir.

---

¹“Vəsailuş-şiə, “bihar”, 6-cı cild səh.39.

²“Sərair-ibni İdris”